

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
ISTORIJOS INSTITUTAS
LIETUVOS TSR ISTORIJOS PROBLEMINĖ MOKSLINĖ TARYBA

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1977 METAI

VILNIUS „MOKSLAS“ 1978

INSTITUT OF HISTORY
OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE LITHUANIAN SSR
THE SCIENTIFIC PROBLEMICAL BOARD
OF THE HISTORY OF THE LITHUANIAN SSR

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1977

VILNIUS

1978

INSTITUT FÜR GESCHICHTE
DER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN DER LITAUISCHEN SSR
PROBLEMISCHER-WISSENSCHAFTLICHER RAT
FÜR GESCHICHTSFORSCHUNG DER LITAUISCHEN SSR

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1977

VILNIUS

1978

АКАДЕМИЯ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ
НАУЧНЫЙ СОВЕТ ПО ПРОБЛЕМАМ ИСТОРИИ ЛИТОВСКОЙ ССР

ЕЖЕГОДНИК
ИСТОРИИ
ЛИТВЫ

ГОД 1977

ВИЛЬНЮС «МОКСЛАС» 1978

Redakcinė kolegija

Jonas DOBROVOLSKAS, Vytautas MERKYS, Vacys MI-
LIUS, Giedrė NIUNKIENĖ, Rita STRAZDŪNAITĖ (sek-
torė), Henrikas ŠADŽIUS, Adolfas TAUTAVIČIUS, Bro-
nius VAITKEVIČIUS (vyr. redaktorius), Regina
ŽEPKAITĖ (vyr. redaktoriaus pavaduotoja)

Išleista pagal LTSR MA Istorijos instituto užsakymą

ЕЖЕГОДНИК ИСТОРИИ ЛИТВЫ. ГОД 1977
На литовском языке
Вильнюс, «Мокслас», 1978 г.

LIETUVOS ISTORIJOS METRAŠTIS, 1977

Redaktorės: A. Bendorienė, S. Ivanovienė. Viršelio dailininkas R. Di-
chavičius. Meninis redaktorius A. Žvilius. Techninė redaktorė N. Ma-
rozaitė. Korektorės: A. Sidarkevičienė, L. Balaikienė.

IB 734

Duota rinkti 1978.IX.4. Pasirašyta spausdinti 1978.XII.26. LV 11591.
Popierius: spaudos Nr. 1, form. 70×90¹/₁₆. 14,63 sp. l. 16,88 apsk. l. l.
Tiražas 1500 egz. Kaina 2,60 rb. Leidykla „Mokslas“, Vilnius, Žvaigž-
džių g. 23. Spausdino „Pergalės“ sp., Vilnius, Latako g. 6.
Užsak. Nr. 6106.

M 10604—232 Z—78
M 854(10)—78

© LTSR MA Istorijos institutas, 1978

RECENZIJOS, APŽVALGOS, ANOTACIJOS

Vilniaus universiteto istorija. 1579—1803. „Mokslas“, Vilnius, 1976, 318 p., 20 000 egz. (Vilniaus Darbo raudonosios vėliavos ordino valst. V. Kapsuko universitetas).

Sulaukėme trečios tarybinės Vilniaus universiteto istorijos. Išleistas I tomas iš numatytos didelės apimties trijų tomų universiteto istorijos, skirtos 400 metų jubiliejui paminėti. Naujasis veikalas ne tik pralenkia anksčiau išleistus apimtimi, bet skiriasi ir turiniu, analizuojamų klausimų platumu, moksliniu-teoriniu lygiu. Ankstesniosios istorijos tenkinosi universiteto, kaip mokymo įstaigos, organizavimo aprašymu, šiek tiek lietišvą mokymą, studentus, mokomuosius dalykus ir profesorius. Naujasis universiteto istorijos leidimas, kaip matyti iš jau pasirodžiusio I tomo, skirtas mokymo turinio ir mokslo istorijos analizei. Pirmajame tome nušviečiamas seniausias Universiteto veiklos laikotarpis — nuo Akademijos įkūrimo Vilniuje, tiksliau nuo Kolegijos veiklos pradžios, iki esminės reorganizacijos XIX a. pradžioje. Tai ilgas laikotarpis Lietuvos istorijoje, pilnas sudėtingų reiškinų; feodalizmo klestėjimo, jo nykimo ir kapitalizmo genezės pradžios metas. Antra vertus, ideologijoje — reakcijos, sustingimo ir rutinos laikotarpis, kai visa švietimo, taip pat ir universiteto sistema buvo pajungta katalikų bažnyčios ir valdančiųjų klasių politinei ir ideologinei reakcijai. Vilniaus universiteto istorijos I tomo autoriai, plačiau neliesdami pilietinės istorijos faktų, o tik primindami juos ten, kur priminti būtina, parašė išsamų veikalą apie feodalinės visuomenės aukštąjį mokslą, mokymo organizaciją, mokslo lygį, visuomenines pažiūras ir mokslines teorijas.

Vilniaus universiteto istorijos I tomo autoriai — 15 žymių respublikos kultūros istorikų, tyrinėjančių atskirus mokslo istorijos klausimus, jau paskelbusių monografijas ar išsamius straipsnius, šiame darbe pateikė apibendrintas išvadas. Dėl to darbas aukšto teorinio ir dalykinio lygio, verta galvoti ir įsiminti.

Naujojoje Vilniaus universiteto istorijoje giliai nušviestos filosofinės profesorių pažiūros. Sužinome nemažai naujų tų pažiūrų propaguotojų pavardžių, atskleidžiamas profesorių pažangumas arba tamsybiškumas ir atsilikimas, nominalistų ir realistų pažiūrų į gamtos filosofiją ir metafiziką

skirtumai. Plačiau nušviečiama Akademijos teologų kova su arijonais, supažindinama su daugeliu to gyvo disputo veikėjų, aprašytas 1594 m. sausio 24 d. disputas Naugarduke. Tačiau skaitytojui norėtuși platesnių žinių ir daugiau konkrečių faktų, būdingų visam kraštui, nes tie siauri akademiniai ginčai turėjo įtakos to meto visuomeniniam gyvenimui, kultūrai.

Knygos autoriai labai nuosekliai, dialektiškai atskleidė pažangios minties ir pasaulietinio mokslo skverbimąsi į universitetą. Tai nebuvo staigus šuolis, o permanentinis artėjimas prie aukštesnio, sąmoningesnio pažinimo. Mokslinė mintis rutuliojosi per ilgą pažinimo ir jos patikrinimo gyvenime procesą. Lietuvoje tos minties raidą stabdė politinio ir visuomeninio gyvenimo sąlygos: nuolatiniai karai bei juos lydėjusios stichinės nelaimės. Kraštas neturtingas iškasenų, gamtos turtų, neaugo pramonė, kuri būtų skatinusi greitesnį tikslųjų ir gamtos mokslų atsiskyrimą nuo filosofijos. Tačiau, nepaisant to, nuo XVII a. vidurio ir antrosios pusės, o ypač XVIII a., gerėjo matematikos, astronomijos, fizikos, chemijos, geografijos dėstymas. Mokslinės žinios pradėtos populiarinti. Vilniaus universiteto istorijos autoriai pateikė malonių staigmenų, gražiai, galima sakyti, apybraižiškai, atskirais paragrafais aprašydami žymesnių mokslininkų darbą. Jie iškėlė ir išryškino O. Krygerio, T. Žebrausko, J. Nakcijonavičiaus, M. Počobuto, vėliau P. Norvaišos, T. Kundzičiaus, J. Mickevičiaus ir kitų nuopelnus, skleidžiant naujausias mokslo žinias.

Naujojoje Vilniaus universiteto istorijoje palyginti daug dėmesio skiriama istorijos dalykų dėstymui ir istoriografijai. Istoriografijos mokslu Tarybų Lietuvoje iki šiol per mažai domėtasi ir dėl to Vilniaus universiteto istorikų veiklos ir jų veikalų analizė suteikia nors trumpų, bet apibendrintų žinių iš istorinės minties raidos XVI—XVIII amžiuje.

Ankstesnėse Vilniaus universiteto istorijose rasdavome žinių apie studentų mokymosi ir buitines sąlygas, jų dalyvavimą visuomeniniame gyvenime, kovą su kitatikiais ir pan. Naujojoje istorijoje labai šiuolaikiškai, naujai pateikti duomenys apie studentų skaičių. Duomenys apie studentų skaičių Vilniaus akademijoje ir Kolegijoje XVI—XVII a. pradžioje (p. 58) rodo, kaip Lietuvoje pamažu didėjo domėjimasis viduriniuoju ir aukštuoju mokslu. 1618 m. Vilniaus universitete mokėsi net 1210 jaunuolių, kai tuo tarpu 1570 m. tik 360. Įdomūs duomenys apie studentų tautinę priklausomybę. Gramatikos klasėse jų daugumą sudarė lietuviai, aukštesnėse poetikos ir retorikos klasėse lietuvių mažėjo iki 40%. Be lietuvių, mokėsi nemažai prūsų, lenkų, rusų ir net čekų, anglų, vengrų, vokiečių ir kt. Prasidėjus XVII a. karams ir suirutėms, studentų labai sumažėjo ir pradėjo daugėti tik nuo XVII a. antrosios pusės, ypač padaugėjo Akademiją reorganizavus į Vyriausiąją mokyklą ir išplėtus mokymo turinį. Tuo metu, knygos autorių nuomone, aukštojoje mokykloje mokėsi ne tik bajorai, bet ir vienas kitas valstiečių vaikas.

Knygoje, nors palyginti šykščiai, atskleidžiamas scholastinis mokymo metodas, studentų užsiėmimų metodika ir žinių tikrinimo būdai. Studijos

Akademijoje baigdavosi egzaminais. Juos laikydavo nedaug studentų. Jų žinias egzaminų komisijos dažniausiai vertindavo vidutiniškai. Įvertintas mažiau negu vidutiniškai studentas nebuvo keliamas į aukštesnį kursą. Neperkeltųjų procentas buvo didelis. To priežastis, autorių nuomone, gremėzdiška scholastinės filosofijos kurso sąranga.

Prie knygos trūkumų reikėtų priskirti tam tikrus pasikartojimus. Tai atsitiko dėl knygos struktūros (bendrieji ir specialieji skyriai) ir todėl, kad gretimus paragrafus rašė skirtingi autoriai, be to, faktų, ypač liečiančių senąjį laikotarpį, nėra gausu.

Labai gražus knygos meninis apipavidalinimas. Įdomios viduramžiška maniera atliktos skyrių atsklandos, gražiai išpuoštos inicialinės raidės, puikus viršelis. Tačiau labai pasigendama iliustracijų. Knygos iliustracija papildė turinį dokumentine ikonografinė medžiaga, padeda skaitytojui susidaryti to laikotarpio tikslesnį vaizdą. Autentiški portretai, senojo universiteto vaizdai, XVI—XVIII a. dokumentai būtų labai papildę ir pagyvinę knygos tekstą.

Knyga apie seniausią Lietuvos aukštąją mokyklą — Vilniaus Darbo raundonosios vėliavos ordino valst. V. Kapsuko universitetą, jo seniausiąjį veiklos laikotarpį, yra vertingas darbas. Tai svarus įnašas į lietuvių kultūros istoriją. Knygos vertė ir skaitytojų domėjimasi kultūros istorija rodo ir tai, kad, nors knyga yra mokslinė, skirta ne plačiajam skaitytojui, knygų rinkoje ji tapo bestseleriu.

Aldona Gaigalaitė

Religinės kovos ir erezijos Lietuvoje. „Mintis“, Vilnius, 1977, 112 p., 3000 egz. (Lietuvos TSR ateizmo muziejus)

Lietuvos TSR ateizmo muziejaus iniciatyva išleistas vertingas straipsnių rinkinys „Religinės kovos ir erezijos Lietuvoje“. Jame spausdinama 1975 m. sausio 28 d. mokslinės konferencijos medžiaga, atskleidžianti visuomenės ir religijos santykius senaisiais amžiais, Lietuvos dvasininkijos reakcingų pozicijų įtaką visuomeninės minties bei lietuvių kultūros raidai.

Z. Kiaupos („Kovos tarp liuteronų ir katalikų Kaune iki XVII a. vidurio“) ir V. Urbanavičiaus („Sunaikintos kalvinistų bažnyčios Gėluvoje archeologiniai tyrinėjimai“) straipsniuose parodomi katalikų ir reformatų susidūrimai, siekiant stipresnių savo bendruomenės pozicijų, kovojant dėl politinių-visuomeninių teisių.

Z. Kiaupa, remdamasis archyviniais šaltiniais bei tyrinėjimais, pateikia 100 metų (XVI a. vidurio — XVII a. vidurio) Kauno liuteronų bendruomenės istoriją. Bendruomenė susikūrė XVI a. viduryje, uždarius Hanzos kontorą Kaune, iš ateivių vokiečių bei Prūsijos pirklių. Kauno miestiečiai, turėję privilegiją į miestą įsileisti tik katalikus, kontreformacijai sustiprėjus, pradėjo kovą prieš čia įsikūrusius liuteronus. Svarbiausias jos akstinas, pridengtas savos religijos išpažinimo teisėmis, — svetimšalių kon-

kurencijos baimė. Kauno magistrato aktų, Lietuvos Metrikos bei kitų šaltinių tyrimas leido autoriui gana pilnai atskleisti katalikų ir liuteronų kovos tikslus, priemones bei baigtį. Kova vyko tiek oficialiomis teismų bylomis dėl bendruomenės bažnyčios, mokyklos, pilietinių teisių, tiek stichiškai. Tačiau Kauno gyventojų religinis antagonizmas neturėjo tokių drastiškų formų kaip Vilniaus. Kauno liuteronai XVII a. viduryje sugebėjo išsikovoti kompromisinę pergalę: jie galėjo dalyvauti miesto valdyme, naudotis visomis miestiečių teisėmis bei privilegijomis, tačiau buvo draudžiama mieste apsigyventi naujai atvykstantiems liuteronams. Autorius daro pagrįstą išvadą, jog Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) religinė tolerancija dar nebuvo faktinė teisių lygybė — visose gyvenimo srityse buvo katalikų prioritetas.

Stichinio kontrreformacijos susidorojimo su reformacija padarinius tiria V. Urbanavičius. Pasinaudodamas jo paties atliktų Gėluvos kalvinistų bažnyčios archeologinių kasinėjimų medžiaga bei moksliniais tyrinėjimais, V. Urbanavičius atskleidžia kraupų šios bažnyčios likimo puslapį. 1620 m. Žemaičių vyskupas S. Kiška su ginkluotu katalikų būriu ją sudegino. Daug pastangų padėjo jos statytoja K. Kenstartienė, kad kaltininkas būtų nubaustas, o bažnyčia atstatyta. Straipsnyje išsamiai apibūdinami archeologiniai tyrimai, kuriais remdamasis autorius nagrinėja ir antrąją temą — pagonybės ir krikščionybės santykius XVII a. Lietuvoje. Rasti kapuose daiktai, degusių liekanos iškėlė autoriui mintį, kad XVI a. antrosios pusės — XVII a. lietuviai, jau būdami krikščionys, tebeatlikinėjo pagoniškąsias laidojimo apeigas. Jis teisingai pastebi, kad katalikų ir reformatų vaidai silpninę jų bažnyčių autoritetą tarp gyventojų ir tai padėję ilgiau išlikti pagoniškosios pasaulėjautos liekanoms.

Religiniam netolerantiškumui Lietuvos teisėje skirtas V. Gudavičiaus straipsnis „Reformatų testamentų teisės apribojimas Lietuvos statutuose“. Kaip rašo autorius, I ir II Lietuvos statutų kai kurie straipsniai įteisino „eretikų“ bei reformatų teisinę diskriminaciją. Tik III Statutas, įtraukęs 1573 m. Varšuvos konfederacijos aktą apie religinę toleranciją, buvo perredaguotas, ir kitatikiai teisiniu požiūriu neišskirti.

Minėtų straipsnių autoriai įtikinamai parodė, kaip, dangstantis religinėmis kovomis, vyko kova dėl visuomeninių teisių ir kaip katalikų bažnyčia, pasinaudodama privilegijuota padėtimi, įsitvirtino atskirose gyvenimo srityse.

I. Lukšaitė straipsnyje „Religinių kovų įtaka Lietuvos spaudai“ nauju aspektu atskleidžia pirmuosius Lietuvos spaudos žingsnius XVI a.—XVII a. pirmojoje pusėje. Autorė pabrėžia dvilypį religinių kovų poveikį lietuvių kultūrai. Jos paskatino lietuviškų knygų atsiradimą. Antra vertus, pradėta gausiai leisti literatūra lenkų kalba, ypač poleminiai raštai, padėjo lenkinti Lietuvos visuomenę. Apie gausią LDK knygotyros istoriografiją teisingai konstatuojama, kad leidinių kalbos tyrimui anksčiau buvo skiriama per mažai dėmesio; atlikti tyrinėjimai jau leidžia tą rūpimą klausimą nušviesti.

Plačiame visuomeniniame-kultūriniame fone, operuodama XVI a.—XVII a. pirmojoje pusėje LDK išspausdintomis knygomis, pasitelkdama statistiką, autorė pateikia visų spaustuvių produkcijos kiekybinę bei kalbinę charakteristiką, ją paryškina, apibūdindama svarbesnius leidinius. Straipsnyje ieškoma atsakymo, kodėl LDK, keičiant spaudoje tradicines lotynų ir rusų rašto kalbas į šnekamąsias, sparčiai plito ne lietuvių, o lenkų kalba, nors valstybinio savarankiškumo tendencijos dar buvo gyvos iki pat XVII a. vidurio. Polemizuodama su M. Visneriu, autorė pagrįstai nesutinka su jo daroma išvada, kad leidinių lenkų kalba spausdinimas Lietuvoje XVI—XVII a. jau reiškė ir faktinę kalbų padėtį, tačiau tai motyvuoja vien remdamasi lietuvių valstybinio savarankiškumo idėja. Matyt, reikėtų atsižvelgti ir į kalbėjusių lietuvių kalba XVI—XVII a. paplitimą. Antai Z. Zinkevičius, tirdamas lietuvių kalbos vartojimą tuo metu, teigia, jog požiūris į lietuvių, kaip į žemesnio luomo, kalbą išgalėjęs ne iš karto. XVII a. pradžioje daugelis privilegijuotojo luomo atstovų tebekalbėję lietuviškai ir tik mokėsi lenkų kalbos¹. Straipsnyje tiriamas kalbų vartojimas Lietuvos spaudoje, lyginama su kaimyninių šalių — Vokietijos ir Lenkijos — spaudos ypatumais. Daromos originalios išvados, kad tuo laikotarpiu lotynų ir vietinės kalbos santykis buvęs toks pat, kaip visuose kaimyniniuose kraštuose. Autorė nurodo veiksnius, nulėmusius kalbos pasirinkimą leidiniuose: spaustuvininkų bei sudarytojų tautybė, mecenatų tikslai bei knygos paskirtis, tradicijos. Lenkų kalba spaudoje labiausiai plito per bažnyčią, jos leidinius.

XVIII a. visuomeninės minties poslinkiai tiriami A. Šidlausko straipsnyje „Dvasiškių pakeitimas pasauliečiais Lietuvos mokyklose“ ir J. Jurginio — „Religija fiziokratų bei švietėjų veikloje“. A. Šidlauskas parodo Edukacinės komisijos pastangas pasaulietinti mokyklas: rengiami mokytojai pasauliečiai. Antra vertus, jos mokytojų organizacijos sistemoje autorius išvelgia nesugebėjimą išvengti bažnyčios bei dvasininkijos įtakos: panašus į vienuolių gyvenimo būdas bei senieji atributai, pvz., sutanos, ideologija. Straipsnyje parodoma, kaip, plintant gamtos mokslams, vyko mokytojų idėjinių pažiūrų evoliucija.

J. Jurginis aiškina fiziokratų bei švietėjų idėjines pažiūras ir jų skirtumą nuo romantikų, apibrėžia šviečiamąjį laikotarpį. Remdamasis literatūra apie fiziokratų ir švietėjų, autorius daugiausia dėmesio skiria nenagrinetam klausimui — praktinei fiziokratų veiklai. Asmens prigimtines teises bei laisves fiziokratai laikė esančiomis iš dievo. Tačiau, kaip kapitalistinių visuomenės santykių šalininkai, skatino asmeninę iniciatyvą, gynė žemdirbių teises į turtą. Jie kėlė mintį, kad teisingos veiklos žemės ūkyje pagrindas — žemvaldžio ir žemdirbio sutartis dėl žemės. Straipsnyje nagrinėjamos fiziokratų sudarytos instrukcijos, atsiradusios kaip praktinės jų veiklos rezultatas. Jose mokoma agrotechnikos ir tinkamų santykių su valstiečiais. Fiziokratų mokymui apie prigimtines žmogaus

¹ Zinkevičius Z. Lietuvių antroponimika. V., 1977, p. 28.

teises buvo skirti ir Vilniaus universiteto profesorių V. Kalinskio ir M. Kar-pavičiaus pamokslai. Autorius, tirdamas tiek instrukcijas, tiek pamokslus, daro išvadą, kad juose daug ūkininkavimo naujovių, tačiau valstiečių santykiai su religija ir bažnyčia grindžiami prievarta, o švietimas laikomas bažnyčios reikalu. Savo tyrinėjimuose autorius įveda naują šviečiamojo laikotarpio asmenį — Troškūnų kleboną K. Lukauską, analizuoja jo pamokslus, parašytus lietuvių kalba, kuriuos klebonas 1797 m. buvo ketinęs išleisti. Pamoksluose atskleidžiama fiziokratų skelbta valstiečių gyvenimo ir veiklos programa. Daroma išvada, kad fiziokratų ir švietėjų veikla skatino valstiečių klasinį sąmonėjimą, savo teisių supratimą. Tai nulėmė, kad per 1794 m. Tado Kosciuškos sukilimą į politinę kovą buvo įtraukti ir valstiečiai. Apie K. Lukauską ir jo pamokslus yra rašęs bei publikavęs pamokslų ištraukas J. Lebedys. Vertėjo šią publikaciją nurodyti².

V. Gudavičiaus skelbiami dokumentai apie Merkelį Petkevičių papildo šio XVI a. lietuvių raštijos atstovo biografiją.

Rinkinyje atskleidžiama, kokią reikšmę feodalizmo laikotarpiu turėjo religija daugeliui visuomenės gyvenimo sričių, kaip teologine, religine forma Lietuvoje vyko kai kurių visuomenės idėjų raida, parodoma jos neigiamą įtaką lietuvių kultūros plėtotei. Katalikų bažnyčia buvo vedančioji jėga, skleidusi valdančiųjų klasių ideologiją. Religinės kovos, skatinusios spaudos plitimą, prisidėjo ir prie lenkų kultūros plitimo, o tai niveliavo lietuvių kultūrą.

Leidiny s parengtas moksliskai. Autoriai remiasi pirminiais šaltiniais, pateikia naujų istorijos duomenų. J. Jurginio įvadinis straipsnis „Feodalizmas ir krikščionybė“ atskleidžia bendrą visuomeninių santykių foną, padedantį geriau suvokti atskirų autorių nagrinėjamus klausimus.

Norėtusi padaryti keletą redakcinių pastabų. Neaiškus literatūros sąrašo sudarymo principas: į jį įtraukti ne visi straipsniuose panaudoti leidiniai. Gaila, kad turinyje nenurodyti straipsnių autoriai, kaip paprastai daroma analogiškuose leidiniuose, tuo lyg ir sumenkinamas autorių vaidmuo.

Irena Petrauskienė

Боевая дружба белорусского и литовского народов (1941—1945). Материалы научной конференции «Участие трудящихся Белоруссии и Литвы в борьбе советского народа за Победу в Великой Отечественной войне». (Вильнюс, 10 апреля 1975 г.). «Мокслас». Вильнюс, 1977, 88 с., 1000 экз. (Институт истории Академии наук Литовской ССР, Институт истории Академии наук Белорусской ССР).

1975 m. balandžio 10 d. Vilniuje įvyko mokslinė konferencija, skirta tarybinės liaudies pergalės prieš fašistinę Vokietiją 30-mečiui. Jos tema — „Baltarusijos ir Lietuvos darbo žmonių dalyvavimas tarybinių tautų kovoje

² Lebedys J. Lietuvių kalba XVII—XVIII a. viešajame gyvenime. V., 1976, p. 40—51.

už Pergalę Didžiajame Tėvynės kare". Tokia tema konferencija organizuota ne atsitiktinai.

Pirmiausia, po Didžiosios Spalio socialistinės revoliucijos reikšmingiausias pasaulinis-istorinis įvykis buvo tarybinės liaudies pergalė Didžiajame Tėvynės kare. Antrojo pasaulinio karo, kurio sudėtinė dalis buvo ir Didysis Tėvynės karas, istorijos problemomis iki šiol domisi ne vien mokslininkai. Tas domėjimasis ypač pagyvėjo, švenčiant pergalės prieš fašistinę Vokietiją 30-metį.

Antra, baltarusių ir lietuvių tautas nuo seno jungė bendras likimas, bendra kova už socialinį ir nacionalinį išsivadavimą. Itin išryškėjo abiejų tautų draugystė bendroje kovoje prieš fašistus vokiečius.

Konferencijoje, kurią įžanginiu žodžiu pradėjo Lietuvos TSR MA akademikas V. Niunka, buvo perskaityti 5 pranešimai. Visa konferencijos medžiaga išleista recenzuojamame rinkinyje. Pagal klausimus pranešimus galima suskirstyti į: 1) bendro turinio; 2) skirtus baltarusių ir lietuvių tautų dalyvavimui kovoje prieš fašistus vokiečius ir 3) baltarusių ir lietuvių tautų kovinei draugystei Didžiojo Tėvynės karo metais. Pranešimai remiasi tarybinių istorikų sukaupta ir susisteminta gausia dokumentine medžiaga, archyviniais dokumentais, kovų dalyvių atsiminimais. Jų parengimo metodika įvairi. Tačiau to negalima laikyti skelbiamos konferencijos medžiagos trūkumu, nes kiekvieno pranešimo turinys, išvados ir apibendrinimai yra įdomūs skaitytojui.

Pirmajai pranešimų grupei priskirtinas Baltarusijos TSR MA akademiko I. Kravčenkos pranešimas „Tarybų Sąjungos pergalės Didžiajame Tėvynės kare pasaulinė-istorinė reikšmė“. Autorius glaustai išdėstė Didžiojo Tėvynės karo kilimo priežastis ir jo eigą, nušvietė pagrindinius faktorius, nulėmusius tarybinių tautų pergalę. Daugiausia dėmesio pranešime skiriama Tarybų Sąjungos pergalės prieš fašistinę Vokietiją pasaulinei-istorinei reikšmei atskleisti.

Antrajai grupei priskirtini ist. k. E. Jazykovič pranešimas „Baltarusijos darbo žmonių dalyvavimas TSRS tautų bendroje kovoje prieš vokiškuosius fašistinius grobikus“ ir ist. k. H. Šadžiaus — „Lietuvos darbo žmonių kova prieš vokiškuosius fašistinius grobikus“. Juose atskleistos baltarusių ir lietuvių tautų kovos prieš hitlerininkus formas: kova su priešu Didžiojo Tėvynės karo frontuose, visokeriopa vietos gyventojų parama Raudonajai Armijai, evakuotųjų iš Baltarusijos ir Lietuvos pasiaukojamas darbas Tėvynės užnugaryje, partizaninis ir pogrindinis judėjimas prieš laikinai okupuotoje teritorijoje, visaliaudinis priešinimasis okupantams.

Ist. dr. A. Zaleskio („Baltarusių ir lietuvių partizanų bendros kovos prieš vokiškuosius fašistinius grobikus atsispindėjimas memuarinėje literatūroje. Vieno baltarusių leidinio patirtis“) ir ist. k. P. Štaro („Lietuvių ir baltarusių partizanų kovinė draugystė Didžiojo Tėvynės karo metais“) pranešimai priskirtini trečiajai pranešimų grupei. Kaip rodo pavadinimai, abu pranešimai tiesiogiai atspindi recenzuojamos knygos turinį, tačiau jų pačių turinys ir parengimo metodika skirtingi.

Baltarusijos TSR MA Istorijos institute yra Dokumentų ir istorinių meuarų rinkimo bei skelbimo sektorius. Viena paskutiniųjų sektoriaus publikacijų — buvusios Vileikos srities revoliucinio judėjimo ir Didžiojo Tėvynės karo dalyvių atsiminimai¹. Minėtos knygos medžiaga ir remiasi A. Zaleskio pranešimas. Nors remiamasi siaurais šaltiniais, pranešimas įdomus. Naručio ežero rajone buvo viena iš Lietuvos partizaninio judėjimo bazių. Knygoje spausdinami M. Šumausko, J. Vildžiūno, švenčioniškio F. Markovo ir kt. atsiminimai, kuriuose gausu medžiagos iš Lietuvos partizaninio judėjimo istorijos.

P. Štaro pranešimas yra kitokio pobūdžio. Autorius, gerai ištyrinėjęs partizaninio judėjimo Lietuvoje istoriją, remiasi ne tik gausia, bet ir nauja dokumentine medžiaga.

Gaila, kad recenzuojamoje knygoje yra abejotinių, o kartais ir nepagrįstų vertinimų bei iškreiptų faktų.

Skaitant knygą, susidaro įspūdis, kad karo pradžioje į Lietuvos teritoriją veržėsi tik prieš „Šiaurės“ armijų grupės kariuomenė (p. 54). Iš tiesų, be „Šiaurės“ armijų grupės, per Lietuvą veržėsi didelės prieš „Centro“ armijų grupės jėgos. Nepagrįstas teiginys, jog Lietuvoje nebuvo mobilizacijos į Raudonąją Armiją dėl to, kad respublikos teritorija buvo okupuota pirmosiomis karo dienomis (p. 54). Tai tik viena iš priežasčių. Karo prievolininkų mobilizacija į Raudonąją Armiją nebuvo vykdoma ir kitose Pabaltijo tarybinėse respublikose, nors latviai, o ypač estai, turėjo tam pakankamai laiko.

Knygoje daroma išvada, kad partizaninis judėjimas plėtėsi ir peraugo į lietuvių tautos visaliaudinę kovą prieš okupantus (p. 56). Visaliaudiniu pasipriešinimu mes suprantame lietuvių tautos kovą prieš vokiečius fašistus, kuri vyko įvairiomis formomis. Partizaninis judėjimas buvo viena, tiesa, pati aštriausia, davusi didžiausius rezultatus kovos forma okupuotoje teritorijoje. Jis, be abejo, darė didžiulę įtaką visų kitų kovos formų plitimui ir stiprėjimui.

Abejonių kelia termino „pasipriešinimo judėjimas“ vartojimas, kalbant apie kovą prieš okupantus Lietuvoje (p. 56). Šis terminas tarybinėje istoriografijoje vartojamas tik rašant apie priešinimąsi okupantams Vidurio ir Vakarų Europos kraštuose.

Kalbant apie 16-ąją Lietuviškąją šaulių diviziją, vienur nepagrįstai vartojamas terminas „16-oji divizija“ (buvo ir tokia), kitur — „16-oji Lietuviškoji divizija“ (p. 59).

Knygoje yra netikslumų, kurie galėjo atsirasti ir kaip korektūros klaidos. Kauną Raudonoji Armija išvadavo ne 1944 m. rugpjūčio 7 d. (p. 60), o rugpjūčio 1 dieną. 16-oji Lietuviškoji šaulių divizija buvo apdovanota Raudonosios vėliavos ordinu ne 1944 m. gruodžio 31 d. (p. 60), o tų metų spalio 31 d. TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsaku. Knygoje

¹ Люди Нарочанского края. Воспоминания участников революционной борьбы и Великой Отечественной войны. «Белорусь». Минск, 1975.

rašoma, kad Raudonosios Armijos mūšiuose Vokietijoje dalyvavo apie 8 tūkst. lietuvių karių (p. 61). Maždaug tiek lietuvių karių dalyvavo vien Berlyno puolamojoje operacijoje.

Неpaisant kai kurių trūkumų, recenzuojamoji knyga yra vienas pirmųjų ir reikšmingas lietuvių ir baltarusių istorikų bandymas bendradarbiauti, tiriant abi tautas liečiančias istorijos problemas.

Jonas Dobrovolskas

Коллективизация крестьянских хозяйств Литовской ССР. Сборник документов и материалов. Редколлегия: Ф. Беляускас, Б. Вайткявичюс, Б. Вонсавичюс, В. Даунене, Ю. Ермалавичюс, А. Ефременко (отв. ред.), К. Сурблис, Г. Шаджюс, Р. Шармайтис. «Мокслас». Вильнюс, 1977, 512 с., 1500 экз. (Архивное управление при Совете Министров Литовской ССР, Институт истории партии при ЦК КП Литвы — Филиал Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС, Институт истории Академии наук Литовской ССР).

Mūsų mokslo įstaigos bei leidyklos ne taip jau retai pateikia dokumentų rinkinius, tačiau apskritai publikuotų istorijos šaltinių dar negausu. Todėl kiekvieną dokumentų rinkinį, ar tai būtų mokslo populiarinimo, ar mokslinė publikacija, su susidomėjimu sutinka tiek tyrinėtojai, tiek ir visuomenė. Kol kas kiekvienas naujas dokumentų rinkinys — tai svarbus įvykis palyginti jaunos lietuvių tarybinės archeografijos istorijoje. Kad galėtume geriau suprasti mūsų archeografijos pažangą, kiekvieną naują publikaciją bendrais bruožais lyginame su ankstesnėmis, nes palyginti neilgoje mūsų archeografijos raidoje būta ir neabejotinų pasiekimų, ir vinčių, t. y. toli gražu ne visi laukti ir reikalingi rinkiniai archeografinė prasme lygiaverčiai.

Istorijos mokslo ir archeografijos, kaip pagalbinės jo šakos, raida glaudžiai susijusi. Publikuotų šaltinių daugėjimas paprastai skatina tyrinėjimus. Bet dar dažniau istorijos tyrinėjimų problematika diktuoja archeografijai leidinių tematiką. Taip respublikoje išaugęs domėjimasis valstietijos istorija nulėmė dviejų dokumentų rinkinių pasirodymą serijoje *Acta Historica Lithuanica*¹. Tuo pat metu sąjunginėje serijoje išleistas čia aptariamas dokumentų rinkinys, skirtas kolektyvizacijos istorijai respublikoje. Beje, tai tik antrasis respublikos mokslo įstaigų parengtas rinkinys, įėjęs į sąjungines serijas. Rengiant šią publikaciją, keletą metų dirbo nemažas Partijos istorijos instituto prie LKP CK, LTSR MA Istorijos instituto ir LTSR centrinio valstybinio archyvo darbuotojų būrys. Rinkinio

¹ Lietuvos TSR Valstybinės žemės ūkio komisijos protokolai. 1940 m. Spaudai parengė A. Jefremenka. V., 1976, 228 p.; Pirmieji žingsniai kolektyviniu keliu (I Tarybų Lietuvos kolūkiečių suvažiavimo, įvykusio 1948 m. gruodžio 21–23 d., medžiaga). Spaudai parengė G. Butkus. V., 1977, 112 p.

pasirodymas sutapo su pirmųjų Lietuvos TSR kolūkių, išikūrusių pokario metais, trisdešimtmečiu.

Rinkinio sudarytojai ir redkolegija ėmėsi sudėtingo uždavinio — viename rinkinyje nuosekliai ir išsamiai atskleisti tiek kolūkių kūrimo paruošiamąjį laikotarpį, tiek Tarybų Lietuvos kaimo kolektyvizacijos eigą, dokumentais parodant LKP CK ir respublikos vyriausybės priemones skirtingais kolektyvizavimo etapais. Rinkinyje gana plačiai parodyti agrariniai pertvarkymai respublikoje, pradedant Liaudies seimo deklaracija apie žemės nacionalizavimą, nušviesta tarybinės žemės reformos eiga, jos rezultatai, Tarybų valdžios parama naujakuriams bei vargingiesiems valstiečiams, buožijos apribojimo bei išstūmimo politikos įgyvendinimas, kolektyvizacijos materialinės-techninės bazės kūrimo pradžia. Parodytas valstietijos domėjimasis kolektyviniu ūkininkavimu, pirmųjų kolūkių Lietuvos TSR 1940—1941 m. kūrimasis bei veikla. Itin plačiai nušviestas vokiečių fašistinės okupacijos padarinių žemės ūkyje likvidavimas ir kolektyvizavimo sąlygų paruošimas: tarybinės žemėvaldos atkūrimas, išvadavus respublikos teritoriją, vyriausybės parama valstiečiams, atkuriant ūkį, tarybinių ūkių, MTS bei MANP atkūrimas ir stiprinimas, žemės ūkio kooperacijos vystymas ir kt. priemonės, kurios pamažu kreipė darbo valstiečius socializmo keliu. Publikuojamieji dokumentai rodo kolūkinio judėjimo respublikoje atsinaujinimą ir pirmųjų kolūkių pokario metais kūrimąsi, šio judėjimo peraugimą į ištisinį valstiečių ūkių kolektyvizavimą. Nušviečiama ištisinės kolektyvizacijos eiga, parodomos partinių, komjaunimo organizacijų, tarybinių įstaigų organizacinis bei politinis darbas kaime. Nemaža vietos skiriama kolūkių stambinimo, organizacinio bei ūkinio stiprinimo, jų materialinės-techninės bazės vystymo klausimams. Rinkinyje parodyta pokario metais Tarybų Lietuvos kaime vykusį aštri klasių kovą, buožijos priešinimasis. Čia paskelbta nemažai naujų, labai išraiškingų dokumentų. Šiek tiek vietos skiriama buožijos likvidavimo ištisinės kolektyvizacijos metu klausimams.

Rinkinio sudarytojai, siekdami susieti kolūkinės santvarkos pergalės klausimą su Tarybų Lietuvos kolūkinio kaimo dabartimi, jo laimėjimais, priede pateikia lentelę apie grūdų, mėsos ir pieno gamybą Lietuvos TSR ūkiuose 1953—1975 metais. Ši lentelė atskleidžia kolektyvizacijos pergalės reikšmę Tarybų Lietuvos ekonomikos kilimui.

Rinkinyje skelbiami dokumentai sugrupuoti į du skyrius (1. Agrariniai pertvarkymai ir kolektyvizavimo sąlygų paruošimas. 2. Kolūkinės santvarkos pergalė). Dokumentai išdėstyti chronologiškai.

Suprantama, nereikia norėti, kad teminis dokumentų rinkinys išsamiai atskleistų pasirinktą temą. Tai neįmanoma bent jau vientomyje, skirtame tokiai plačiai ir įvairiapusiškai gyvenimo sričiai. Svarbu, ar rinkinys parodo visas tos srities visuomenės veiklos puses. Tik tai nustačius, jau galima ginčytis, ar teisingai pasirinktos dalių proporcijos, ar pakankamai skirta dėmesio atskiroms to reiškinių pusėms.

Mūsų aptariamas rinkinys, kaip minėta, gana įvairiapusiškai atskleidžia kolektyvizacijos procesą ir pasiruošimą jam. Puslapių skaičiumi abu skyriai beveik lygūs. Dokumentų skaičiumi pirmasis didesnis (123 dokumentai iš 199). Atsižvelgiant į temos bei rinkinio skyrių pobūdį, kiek „nuskriaustas“ antrasis skyrius. Jis galėjo būti platesnis tiek dokumentų skaičiumi, tiek apimtimi.

Kokia rinkinio struktūra dokumentų autorių, rūšių bei pobūdžio požiūriu? Iš 199 rinkinio dokumentų per 70 dokumentų sudaro partinių bei vyriausybinių organų nutarimai, t. y. direktyviniai bei tvarkomieji dokumentai. Tai nemažai. Tačiau, atsižvelgiant į rinkinio pobūdį, ne per daug. Juk minėtuose nutarimuose išdėstytos konkrečios priemonės, kurių buvo imtasi kolūkinės santvarkos pergalei respublikoje garantuoti. Šiuos momentus ir yra tikslingiausia parodyti direktyviniais bei tvarkomaisiais dokumentais. Siekiant atskleisti vienu nutarimu paliestus klausimus, kartais gali tekti pasinaudoti net keliolika kitokio pobūdžio dokumentų.

Antra vertus, rinkinyje, o ypač antrajame jo skyriuje, pasigendame daugiau žemutinės grandies organizacijų dokumentų. Mūsų nuomone, per mažai valsčių organizacijų, apylinkių Tarybų vykdomųjų komitetų, kolūkių dokumentų. Pasigendame žemės ūkio kooperacijos organizacijų, MTS'ų dokumentacijos. Be abejo, vietinių organizacijų, ypač kolūkių, dokumentų skaičiaus didinimas būtų iškėlęs ir problemų (dokumentų atrankos, chronologinio dokumentų išdėstymo tvarkos ir kt.), bet tai būtų padėję giliau nušviesti kai kuriuos klausimus. Mūsų manymu, nepakankamai dėmesio skirta tokiam svarbiam klausimui, kaip buožijos likvidavimas (tik du dokumentai).

Kaip rinkinys paruoštas archeografiškai? Nuo dokumentų archeografinio apdorojimo, jų atrankos spaudai, tekstų parinkimo daug priklauso rinkinio, kaip šaltinio, patikimumas. Žinoma, kalbėdami apie šio rinkinio dokumentų archeografinį apdorojimą, neturime pamiršti, kad dalis dokumentų versta iš lietuvių kalbos, o vertimas šiaip ar taip turi nemažos reikšmės archeografiniam teksto apdorojimui. Vertimo archeografinis apdorojimas paprastesnis.

Rinkinio sudarytojai pratarmėje pažymi, kad archeografiškai rinkinys paruoštas pagal istorinių dokumentų skelbimo taisykles. Tikriausiai naudotasi 1969 m. parengtomis taisyklėmis².

Apskritai rinkinio dokumentų archeografinis apdorojimas atitinka šių taisyklių reikalavimus, tačiau pasitaiko ir vienas kitas abejotinas momentas.

Dokumentų redakcinės antraštės sutvarkytos gerai, paliktos ir redakcinėje antraštėje išskirtos oficialių dokumentų antraštės. Tačiau redakcinėje antraštėje pasitaiko vienas kitas netikslumas. Pavyzdžiui, dok. 154 redakcinėje antraštėje nepažymėta, kad tai yra LTSR Ministrų Tarybos potvarkio priedėlis. Šitai bent jau teksto pastabose reikėjo pažymėti. Dok.

² Правила издания исторических документов в СССР. М., 1969.

178 — neaišku, ar tai laikraščio publikacijos, ar redakcinė antraštė. Jeigu pastaroji, tai nevykusiai suformuluota. Be to, antraštėje reikia nurodyti dar ir autoriaus pavardę. Dok. 48 redakcinėje antraštėje nurodyti valstiečio inicialai (P. P. Baranauskas), tuo tarpu dokumentą pasirašęs Pr. Baranauskas. Toks užrašas antraštėje kelia abejonių. Be abejo, daug lengviau patikslinti ar nustatyti stambios įstaigos vadovo inicialus negu valstiečio. Bet dok. 103 redakcinėje antraštėje be inicialų pažymėta stambios žinybos vadovo pavardė.

Daugumos skelbtų dokumentų datos buvo pažymėtos, tačiau kai kuriuos teko datuoti, ruošiant rinkinį. Iš viso datos, atrodo, nustatytos pagrįstai, tik kyla abejonių, ar vertėjo kategoriškai pažymėti dok. 121 datą — „1949 m. sausio 28 d.“, šiuo atveju būtų tiksliau — „iki 1949 m. sausio 28 d.“

Dėl dokumentų teksto perteikimo taip pat galima būtų padaryti vieną kitą pastabą. Rinkinyje skelbiama nemažai dokumentų ištraukų ar dokumentų, kurių dalis teksto praleista. Kaip ir turėjo būti, praleistos teksto vietos pažymėtos daugtaškiu laužtiniuose skliaustuose. Tačiau teksto pastabose turėjo būti trumpai aptartas praleistų dokumento vietų turinys. Tai labai svarbus tyrinėtoji momentas. Šito rinkinio sudarytojai nepadarė. Neatitinka taisyklių ir kai kurių protokolų teksto perteikimo būdas (pvz., dok. 126). Tačiau bene labiausiai pastebimas teksto perteikimo nevienodumas yra Valstybinės žemės ūkio komisijos nutarime apie komisarų paskyrimą dvaruose, kaip nurodyta redakcinėje antraštėje (dok. 3). Sprendžiant pagal archyvinį šifrą, tai ne atskiras dokumentas, o tik ištrauka iš Valstybinės žemės ūkio komisijos posėdžio protokolo³. Archeografiškai tvarkant skelbiamą tekstą, nepažymėta, kad tai ištrauka, o skelbiamas tekstas pateiktas kaip atskiras dokumentas, kokio ir nėra buvę. Be to, praleistas komisijos sekretoriaus parašas. Būtų buvę labai naudinga pažymėti teksto pastabose, kad kitame rinkinyje paskelbtas kiek kitoks šio nutarimo tekstas⁴ iš telefonogramos, beje, dar ir neteisingai datuotas.

Visų dokumentų, pakartotinai skelbiamų dokumentų rinkiniuose, legendose turėtų būti pažymėta, kur jis buvo publikuotas. Iš to matytume, kiek skelbiama naujų šaltinių. Rinkinio sudarytojai šio principo iki galo nesilaikė. Antai nėra nuorodos, kad dok. 1, 6, 12 jau skelbti ankstesniuose rinkiniuose⁵. Rinkinio sudarytojai be reikalo kai kur legendose pažymi, kad dokumentas skelbtas periodikoje (pvz., „Tiesoje“), tuo tarpu dokumento tekstas imamas iš kitų šaltinių.

Pastabų rinkinyje nedaug, nes dokumentų tekstai gana aiškūs. Mūsų manymu, dok. 110 teksto pastaba nereikalinga: nėra reikalo, skelbiant kolūkio narių susirinkimo protokolą, pastaboje aiškinti, kad byloje yra

³ Lietuvos TSR Valstybinės žemės ūkio komisijos protokolai. 1940 m. V., 1976, p. 26 (dok. 7).

⁴ Tarybų valdžios atkūrimas Lietuvoje 1940—1941 metais. Dokumentų rinkinys. V., 1965, p. 157 (dok. 110).

⁵ Ten pat, p. 120—122, 153—157, 164—165 (dok. 77, 109, 120).

dar 5 to paties kolūkio narių susirinkimų protokolai. Tokių pastabų galėtų būti prie daugelio dokumentų.

Gana sudėtingas šiame rinkinyje tvarkomųjų bei direktyviųjų dokumentų parašų klausimas. Daugelis LKP(b) CK biuro nutarimų, LKP(b) CK ir LTSR Liaudies Komisarų Tarybos (Ministrų Tarybos) nutarimų bei kt. panašaus pobūdžio dokumentų nepasirašyti, t. y. nepažymėtos netgi dokumentus pasirašiusių asmenų pavardės (pvz., dok. 15, 20, 40, 66, 94, 99, 100, 104, 113, 132, 136, 138, 144 ir kt.). Galbūt kai kurie tekstai, pvz. LKP(b) CK biuro nutarimų, paimti iš protokolų. Tačiau tai turėtų atspindėti archeografinis dokumentų sutvarkymas. Užkliuvus už parašų, iškyla tekstų parinkimo klausimai. Be parašų paskelbti LKP(b) CK ir LTSR Liaudies Komisarų Tarybos (Ministrų Tarybos) bendri nutarimai, paimti iš Partijos istorijos instituto Partinio archyvo (pvz., dok. 83, 84, 132, 161, 167). Galbūt tikslingiau buvo publikacijai paimti šitų dokumentų tekstus (irgi originalus su pilnai įformintu parašų rekvizitu) iš atitinkamo LTSR CVA fondo? Kyla ir daugiau tvarkomųjų dokumentų tekstų parinkimo klausimų. Vyriausybės aktai dokumentų rinkiniams turi būti paimti iš tekstų, skelbtų oficialiuose leidiniuose, šiuo atveju — „Lietuvos TSR Vyriausybės nutarimų ir potvarkių rinkinyje“. Jeigu LTSR Ministrų Tarybos nutarimas šiame leidinyje nebuvo skelbtas, tai publikacijai jo tekstas turėjo būti paimtas iš LTSR CVA fondų, kur yra šitų dokumentų originalai. Tačiau rinkinio sudarytojai keletu atvejų neteisingai pasirinko tekstą, paimdami jį iš periodikos (dok. 10, 78, 94), iš žinybiniuose archyvuose esančių nuorašų (dok. 123).

Šio rinkinio išleidimas — svarbus įvykis tiek respublikos archeografijai, tiek kolektyvizacijos istorijos tyrinėjimams. Jis plačiai supažindins sąjunginį skaitytoją su Tarybų Lietuvos kaimo kolektyvizacijos istorija. Bendrais bruožais rinkinys jau buvo teigiamai paminėtas sąjunginėje mokslinėje spaudoje⁶.

Sigitas J e g e l e v i č i u s

В. Ф. И с а е н к о. Неолит Припятского Полесья. «Наука и техника». Минск, 1976, 128 с., 2350 экз.

Neseniai Baltarusijos TSR išleista archeologijos knyga, skirta akmens amžiaus klausimams.

Tai pirmoji monografija, taip plačiai palietusi rytų ir vakarų Polesės neolitą.

Šis V. Isajenkos darbas parašytas, remiantis per archeologines ekspedicijas Pripetės baseine jo paties surinkta medžiaga. Iš 284 autoriaus aptiktų akmens amžiaus paminklų 11 tyrinėti 1960—1971 m.; iš kitų paminklų surinkta paviršinė medžiaga, kuri taip pat panaudojama darbe.

⁶ Советские архивы, 1977, № 5, с. 10.

V. Isajenkos monografija susideda iš įvado ir keturių dalių. Knyga gausiai iliustruota: 48 iliustracijos ir trijų, geriau išlikusių neolito gyvenviečių planai.

Įvade V. Isajenka apžvelgia Pripetės baseino ir kaimyninių teritorijų archeologinius tyrinėjimus iki šeštojo dešimtmečio, nurodo literatūrą.

Pirmojoje dalyje autorius aprašo Pripetės baseine jo paties tyrinėtus mezolito bei neolito paminklus, jų topografiją, stratigrafiją ir geomorfologiją.

Autorius, remdamasis teritoriniu ir chronologiniu principu, antroje ir trečiojoje monografijos dalyse visus pietų Baltarusijos mezolito ir neolito paminklus skirsto į keturias grupes: rytų ir vakarų Polesės vėlyvojo mezolito ir ankstyvojo neolito, ir rytų bei vakarų Polesės viduriniojo ir vėlyvojo neolito.

Autorius išskiria Pripetės baseine jau mezolito pabaigoje buvusias dvi kultūrinės sritis: vakarų ir rytų. Vakarų srities paminkluose vyrauja makrolitinių, o rytų — mikrolitinių dirbinių tipai. Šiuos esminius skirtumus autorius aiškina istoriškai susiklosčiusiomis tradicijomis. Vakarinė Polesės mezolito laikotarpio kultūrinė sritis, kurioje aptinkama daug titnago žaliavos, išlaikė svidrinės kultūros bruožus, tuo tarpu rytinė, kurioje titnago žaliavos nėra, pateko pietinių kultūrų įtakon.

Rytų Polesės ankstyvojo neolito gyvenvietėse aptinkamiems titnaginiams dirbiniams būdingas tolesnis mikrolitinės technikos panaudojimas jų gamyboje ir todėl, pasak autoriaus, neolito kultūra, tęsdama mezolito tradicijas, išsivysčiusi vietoje. Tuo tarpu vakarų Polesė patekusi gretimų kultūrų įtakon, nors genčių migracijos, kuri keitė kultūrų priklausomybę, autorius nepastebi.

Vakarų ir rytų Polesės ankstyvojo neolito paminkluose rastų titnaginių dirbinių tipai skirtingi, o keramika vienoda. Šį reiškinį autorius aiškina Bugo—Dnestro kultūros įtaka visam Pripetės baseinui.

V. Isajenka rytų ir vakarų Polesės ankstyvojo neolito šukinėje keramikoje nenurodo esminių skirtumų, o viduriniojo neolito keramikoje jų nurodoma net keletas. Vakarų Polesės gyvenvietėse aptinkami puodai yra aukšti su išgaubtu vainikėliu ir sienelėmis, profiliuoto maišelio formos. Yra puodų tiesiomis sienelėmis ir apvaliu dugneliu, žemų puodų su piltuvėlio formos anga ir kiaušinio formos arba plokščiu dugneliu (42 pav. A). Tuo tarpu rytų Polesėje viduriniojo neolito puodai primena apverstą kūgį su tiesiomis sienelėmis ir nedideliu plokščiu dugneliu. Yra žemų puodų, panašių į dubenėlius (42 pav. B). Šiuos abu keramikos tipus autorius lygina su ankstyvojo neolito šukine keramika, tuo norėdamas paaiškinti, kodėl ji abiejose srityse įgijo skirtingų bruožų. Atsakymo autorius ieško evoliuciniame kultūrinių grupių vystymesi, kur svarbus veiksnys buvo senosios mezolito tradicijos.

Viduriniojo neolito laikotarpiu, kaip teigia autorius, vykęs titnaginių dirbinių tipų ir formų paprastėjimas, nors techniškai dirbiniai pagamina-

mi geriau. Vakarinės Polesės gyvenvietėse jau neaptinkama tipišku mezolito formos rėžtukų. Rėžtukų, gremžtukų, gramdukų, ylą retušuojami ašmenėlių pakraščiai, trikampio ir lapo formos strėlių antgaliai retušuojami iš abiejų pusių. Ovalinių kirvelių paviršius lygus. Dirbinėliai makrolitinių formų.

Rytų Polesėje viduriniajame neolite dauguma dirbinių buvo gaminami iš skelčių; skaldytiniai pasidarė netaisyklingi, padaugėjo spaustukų, trikampių strėlių antgalių, peilių, o ypač gremžtukų ir gramdukų. Išnyko šoniniai rėžtukai, ovaliniai kirvukai. Juos pakeitė tranšė tipo kirviai. Daugiausia mikrolitinės formos dirbinių.

Vėlyvojo neolito keramika vakarinėje Polesėje tiek savo forma, tiek ornamentika yra vietinės keramikos tolesnio išsivystymo pakopa. Autorius nurodo, kaip palengva keičiasi indų formos. Gyvenvietėse atsiranda puodų su plokščiais dugneliais ir profiliuotomis sienelėmis (42 pav. A).

Rytų Polesės gyvenviečių vėlyvojo neolito puodų sienelės dar labiau profiliuotos, daug puodų su ovalo ar smailios formos dugneliais.

Dviejose neolito keramikos ornamentikai skirtose lentelėse, kurios sudarytos chronologiniu ir teritoriniu principu, autorius nurodo, kaip Pripetės baseine pamažu keitėsi puodų ornamentika. Iš jų matyti esminiai rytų ir vakarų Polesės keramikos ornamentikos elementų, motyvų ir kompozicijų išdėstymo puodų paviršiuje skirtumai. Vakarų Polesės ankstyvojo neolito keramikos ornamentikoje mažiau įvairių (kartu ir šukinių) elementų, negu rytinės Polesės. Tik neolito antrojoje pusėje rytų ir vakarų Polesės keramikoje pastebimas ornamentikos ir kompozicijos suvienodėjimas, kuris neolito pabaigoje jau vėl labai skyrėsi.

Autorius nurodo, kad vėlyvojo neolito rytų Polesės titnaginių dirbinių kompleksuose svarbią vietą užėmė iš abiejų pusių retušuoti trikampiai strėlių antgaliai ir pjautuvo formos ašmenėliai, iš skelčių pagaminti įvairių formų peiliai, galiniai ir šoniniai gremžtukai, gramdukai, kaltai ir trapecinės formos kirviai. Pasirodė pirmieji akmeniniai šlifuoti dirbiniai.

Vakarų Polesėje, kaip teigia autorius, vėlyvajame neolite sumažėjo rėžtukų, gražtų, galinių gremžtukų ir tranšė tipo kirvių. Gyvenvietėse daugiau aptinkama trikampės formos strėlių antgalių su įlinkimu ties pagrindu, siaurapenčių kirvių su šlifuotais ašmenimis ir pleišto formos stačiakampio pjūvio kirvių.

Autorius, išsamiai aprašęs Pripetės baseino neolito gyvenviečių medžiagą, ketvirtojoje monografijos dalyje, naudodamasis paminklų stratigrafija bei kaimyninių neolito kultūros paminklų datavimu, Pripetės baseino teritorijoje išskiria tris neolito etapus: ankstyvąjį (4500—4200—3500—3300 m. pr. m. e.), vidurinįjį (3500—3300—2500—2300 m. pr. m. e.) ir vėlyvąjį (2500—2300—1800—1700 m. pr. m. e.).

Pripetės baseino neolito paminklų tyrinėjimai labai svarbūs, sprendžiant Rytų Europos etninius klausimus.

V. Isajenka Pripetės baseiną pagal neolito gyvenviečių medžiagą suskirstė į dvi dalis: rytinę (viduriniajame ir vėlyvajame neolite priskirdamas Dnepro—Dnestro kultūrai), kurioje išskyrė IV išsivystymo etapą (šis IV etapas būdingas tik rytų Polesės paminklams) ir vakarinę, kurią priskyrė Nemuno kultūrai.

Praplėsdamas Nemuno kultūros teritoriją, autorius nurodė ir kai kuriuos esminius Pripetės aukštupio ir pietvakarių Panemunės gyvenviečių, kurios įeina į pagrindinę Nemuno kultūros teritoriją, skirtumus.

Autorius nurodo, kad Pripetės aukštupio gyvenviečių keramikoje galima išskirti dvigubai daugiau puodų tipų. Be to, čia kur kas dažnesnė šukinė ornamentika. Lygindamas Pripetės aukštupio neolito gyvenviečių III etapą su Nemuno kultūros II etapu, autorius pastebėjo daug skirtumų ornamentikoje: daug dažniau pasitaiko įvairesnių ornamentikos motyvų ir elementų, puodų paviršius čia ne visuomet brūkšniuojamas. Titnaginių dirbinių inventorių kur kas didesnis ir įvairesnis.

Todėl, remiantis autoriaus pateikta medžiaga, ateityje būtų galima paaiškinti, kodėl kai kurie Dnepro—Doneco kultūros elementai aptinkami Nemuno kultūros gyvenvietėse. Antai ankstyvojo ir viduriniojo neolito Nemuno kultūros gyvenviečių keramikoje pastebimos augalinės priemaišos molio masėje ir puodų formų panašumas, o titnago dirbiniuose — mikrolitizacija. Kartu autorius pastebi ir atvirkštinį procesą — Pabaltijo neolito kultūros turėjo įtakos Polesės teritorijos kultūrai.

Į klausimą, ar V. Isajenkos prie Nemuno kultūros priskirtoji teritorija nesužadina Nemuno ir Dnepro—Doneco kultūrų tarpininko vaidmens, bus galima atsakyti, kai iki galo išaiškės vakarų Polesės titnaginių dirbinių tipologija ir Pripetės baseine bus ištyrinėta daugiau akmens amžiaus paminklų.

Ši monografija labai praturtino mūsų žinias apie dar mažai ištirtą neolito laikotarpį pietų Baltarusijos TSR teritorijoje.

Algirdas Girininkas

A. Stubavs. Ķentes pilskalns un apmetne. „Zinatne“. Rīgā, 1977, 144 p., 1000 egz., 95 pav., 16 lent.

Iki šiol nuodugnai ištirtų archeologijos paminklų kompleksų senovės baltų genčių gyventose srityse palyginti nedaug. Todėl ypač vertinga ir aktuali neseniai išėjusi žinomo latvių archeologo A. Stubavo monografija apie Latvijoje, maždaug 40 km į pietryčius nuo Rygos, prie Uogrės esančio Kentės piliakalnio bei prie jo buvusios senosios gyvenvietės kasinėjimų rezultatus. Kasinėta 1954—1958 m., ištirtas piliakalnis (6880 m²) ir didelė dalis jo gyvenvietės (10 180 m²).

Aptariamąją knygą sudaro įžanga, penki stambūs skyriai, išsamus archeologinės literatūros sąrašas, 16 dirbinių lentelių, 95 paveikslai ir santraukos rusų bei vokiečių kalbomis.

Ižanginėje dalyje pateikiamas išsamus minėtų archeologijos paminklų aprašymas, jų tyrinėjimų istorija, trumpai aptariama juos liečianti literatūra.

Pirmuosiuose trijuose knygos skyriuose chronologine tvarka nagrinėjamos šių paminklų pastatų, įtvirtinimų liekanos, dirbiniai, kuriais remiantis datuojami piliakalnio bei jo gyvenvietės atskirų laikotarpių kultūrinio sluoksnio horizontai. Ketvirtajame knygos skyriuje aptariama piliakalnio ir jo gyvenvietės gyventojų medžiaginė ir dvasinė kultūra, penktajame sprendžiamas jų etninės priklausomybės klausimas.

Knygoje išskirti trys pagrindiniai piliakalnio naudojimo laikotarpiai, kurių pirmieji du (I tūkstantm. pr. m. e. — m. e. pradžia ir II—V m. e. a.) nagrinėjami pirmajame, o trečiasis (V—IX m. e. a.) — antrajame knygos skyriuje.

Žemutinysis, ankstyvasis piliakalnio kultūrinio sluoksnio horizontas buvo labai suardytas. Dėl to jame aptiktų įvairialaikių statinių pėdsakai blogai išlikę. Iš gautų duomenų nustatyta, kad iš pradžių buvusi apgyventa pietinė piliakalnio dalis. Tuomet jo aikštelės pakraščius saugojo nesudėtingos stulpinės konstrukcijos dviguba medinė gynybinė užtvara. Tokios užtvaros nuo I tūkstantmečio pr. m. e. buvo žinomos gana plačioje Rytų Europos miškų juostos, taigi ir baltų genčių įtvirtintose gyvenvietėse¹.

Apie to laikotarpio piliakalnio pastatus išsamesnių duomenų knygoje nėra. Tikriausiai todėl, kad jų pėdsakai blogai išlikę. Šiame sluoksnyje aiškesnės buvo tiktai 48 įvairių formų, daugiausia ūkinės paskirties duobės, kuriose aptikta lipdytų brūkšniuotu paviršiumi puodų šukių. Be to, rasta akmeninių kirvių dalių, jų išgrąžų, du titnaginiai strėlių antgaliai, keletas kaulinių smeigtukų bei lipdytinės keramikos lygiu paviršiumi. Tuo remdamasis, autorius pastarąjį sluoksnį datuoja I tūkstantmečio pr. m. e. antrąja puse.

II—V m. e. a. kultūrinio sluoksnio horizontas ryškiau neišsiskyrė. Remdamasis čia aptiktais daiktais (geležinis įmovinis ietigalis rombine plunksna, keletas geležinių lazdelinių smeigtukų, akmeniniai keturkampiai skiltuvai, lipdytinė keramika grublėtu paviršiumi ir kt.) bei sudėtingesniais įtvirtinimais (pylimai, grioviai), autorius teigia, kad šis piliakalnis tuomet buvęs tiktai laikina slėptuvė pavojaus metu jo papėdėje gyvenusiems žmonėms.

Dauguma Lietuvos piliakalnių tokiomis slėptuvėmis tapo maždaug nuo I m. e. tūkstantmečio vidurio². Šią mintį patvirtina ir autoriaus aukščiausi

¹ Daugudis V. Seniausieji mediniai pastatai ir įrenginiai Lietuvoje (1. I tūkstantmečio pr. m. e. įtvirtinimai ir pastatai). — Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai, A serija (toliau — MADA), 1974, t. 4(49), p. 61—64.

² Даугудис В. О классификации восточно-литовских городищ. — 20 лет. В., 1968, с. 31—33.

нуродytų tipų daiktai, kurių Lietuvoje daugiau randama iš IV—V a. ir vėlesnių laikų³.

Antrajame knygos skyriuje nurodoma, kad V—IX m. e. a. Kentės piliakalnyje buvo įrengta jau gana sudėtinga gynybinė sistema. Labiausiai apsaugota mažesnioji pietinė piliakalnio aikštelė. Iš šiaurės ją juosė vienas, o iš pietų — net du pylimai, kurių viršuje buvo įrengtos medinės dvigubos gynybinės sienos, kai kur su bokštais. Šiaurinę didesniąją piliakalnio aikštelę iš šiaurės saugojo net dvi medinės gynybinės sienos.

Aptariamojo laikotarpio pylimų sampilų pagrindu aptikta medinių ke-turkampės formos karkasų, kurie, kaip manoma, buvę padaryti iš kampuose sukirstų rąstų. Be to, šiaurinio pylimo vidinėje pusėje aptikta sudėgusio medinio, taip pat gynybinės paskirties, iki 5 m pločio statinio pėdsakų. Manoma, kad ir jis buvęs pastatytas iš kampuose sukirstų rąstų ir papildomai sustiprintas statmenai į žemę įkastais stulpais. Teigiama, kad šis statinys jungėsi su ant pylimo viršaus stovėjusia gynybine siena ir buvo suskirstytas į nedideles patalpas; geriau išlikusioje patalpoje buvusi iš akmenų sukrauta krosnis. Tai rodo, kad tokios patalpos buvo naudojamos ir žiemą. Iki šiol Lietuvos piliakalniuose tokių statinių vietose krosnių pėdsakų nepastebėta. Jų čia randama tiktai kiek toliau nuo pylimo, į aikštelės pusę stovėjusių gyvenamųjų pastatų vietose⁴. Panašių, gal tiktai kiek mažesnių (8—10 m² dydžio) pastatų aptikta ir Kentės piliakalnio didžiojoje aikštelėje.

Remdamasis daugiausia žalvarinėmis smailėjančiais galais apyrankėmis, žalvariniu ramentiniu smeigtuku, žalvariniu skambalėliu, aukščiau minėtus Kentės piliakalnio pylimo medinius gynybinius įtvirtinimus autorius datuoja VIII m. e. a. viduriu. Tačiau minėti dirbiniai rasti piliakalnio pylimų sampiluose; čia jie galėjo patekti ir vėliau. Panašios konstrukcijos statinių dažnai aptinkama tiek Rytų, tiek ir Šiaurės Vidurio Europoje, kur, kaip ir knygos autorius sutinka, jie atsirado ne anksčiau kaip IX m. e. a. pabaigoje ir plačiau paplito tiktai X—XIII amžiuje⁵. Taigi, jeigu sutiktume su autoriaus nustatyta chronologija, Kentės piliakalnyje rasti

³ Даугудис В. В. Некоторые данные о происхождении и хронологии шероховатой керамики в Литве.— MADA, 1966, t. 3(22), p. 60—63; Kulikauskas P., Kulikauskienė R., Tautavičius A. Lietuvos archeologijos bruožai. V., 1961, p. 309—312, 346—347, 351.

⁴ Plg.: Daugudis V. Aukštadvario piliakalnio įtvirtinimai ir pastatai.— MADA, 1962, t. 1 (12), p. 57—61.

⁵ Раппопорт П. А. Очерки по истории русского военного зодчества X—XIII вв.— Материалы и исследования по археологии СССР (в дальнейшем — МИА), № 52. М.—Л., 1956, с. 73—106. Его же. Очерки по истории военного зодчества Северо-восточной и Северо-западной Руси X—XV вв.— МИА, № 105, М.—Л., 1961, с. 102—112. Его же. Военное зодчество западнорусских земель X—XIV вв.— МИА, № 140. Л., 1967, с. 125—130. Гончаров В. К. Райковецкое городище. Киев, 1950, с. 28—49. Археология Украинской ССР (на украинском языке). Киев, 1975, т. 3, с. 270—295. Тынянсон Э. О некоторых результатах исследований городища Коновеце.— Известия Академии наук Эстонской ССР, № 1, 1975, с. 88—93, рис. 1; Latvijas PSR archeologija; Rīgā, 1974, p. 263; Die Slawen in Deutschland. Berlin, 1974, p. 154—157; Herrmann J. Zwischen Hradschin und Vineta. Leipzig—Jena—Berlin. 1976, p. 114—116.

tokio tipo statiniai būtų beveik ankstyviausi visoje minėtoje Europos dalyje. Todėl autoriaus nustatytas minėtų statinių datavimas ir kelia abejonių.

Abejotinas taip pat ir autoriaus nurodytas šio piliakalnio gyvenvietėje aptiktų kai kurių dirbinių datavimas. Antai čia rastus geležinius dalgius (lent. VII:6—7), geležinį su dantukais pjautuvą (lent. VII:8) bei žalvarines pasagines seges atvyniotais galais (lent. II:10—12) autorius priskiria V—IX m. e. amžiui. Lietuvoje minėto tipo dirbiniai laikomi būdingesniais vėlyvajam geležies amžiui⁶.

Taigi minėti duomenys rodytų, kad Kentės piliakalnio ir prie jo buvusios senovės gyvenvietės kultūrinis sluoksnis labai suardytas, kad žmonės čia galėjo gyventi ir II m. e. tūkstantmečio pradžioje.

Įdomių duomenų gauta ir tyrinėjant šio piliakalnio senąją gyvenvietę. Jie aptarti trečiajame knygos skyriuje. Iš viso gyvenvietėje aptikta net 60 pastatų pėdsakų, kurių dauguma antžeminiai, 3,8—4×4—5 m dydžio, su atvirais židiniiais jų viduje. Šeši pastatai pusiaužeminių tipo. Jų pėdsakų aptikta pietinėje gyvenvietės dalyje, arčiau piliakalnio pylimų. Šie pastatai datuojami daugiausia V—VII m. e. amžiumi. Vieni jų buvo keturkampiai, 10—16 m² dydžio, kiti — ovalesni, 20—28 m² dydžio ir ne taip giliai įleisti į žemę.

Senovės baltų genčių apgyventai teritorijai pusiaužeminių tipo pastatai nebūdingi⁷. Todėl, galimas daiktas, kad tai yra vienas požymių, rodančių fino-ugrams priklausiusios, kažkur netoliese gyvenusios lyvių genties įtaką tuometinei Kentės piliakalnio gyvenvietei.

Aptariant minėtų paminklų gyventojų verslus, pabrėžiamas vyraujantis žemdirbystės bei gyvulininkystės vaidmuo, nurodomas aukštas čia gyvenusių įvairių amatininkų (kalvių-juvelyrų, puodžių ir kt.) profesinis lygis.

Remiantis šių paminklų tyrinėjimų duomenimis, knygos pabaigoje daroma įdomi prielaida, kad tam tikru metu ten gyveno baltų ir fino-ugrų (lyvių) gentys.

Kaip rodo aukščiau minėti duomenys, knyga nors ir trumpai aptarta, yra nemažas indėlis į senovės baltų genčių medžiaginės bei dvasinės kultūros, jų santykių su kaimynais bei etnogenezės klausimų tyrinėjimus.

Vytautas Daugudis

Полоцкие грамоты XIII—начала XVI вв. Сост.— д-р ист. наук А. Л. Хорошкевич. Москва, 1977, 227 с., 250 экз. (Институт истории СССР АН СССР).

⁶ Plg.: Kulikauskas P., Kulikauskienė R., Tautavičius A. Min. veik., p. 401—402, 475—476; Volkaitė-Kulikauskienė R. Lietuviai IX—XII amžiais. V., 1970, p. 51, 56, 160—161, Jos pačios. Nauji duomenys apie žemdirbystę ir gyvulininkystę rytų Lietuvoje. — MADA, 1974, t. 3(48), p. 51—55.

⁷ Plg.: Седов В. В. Жилища Юго-восточной Прибалтики (I — начало II тысячелетия н. э.). — Древнее жилище Восточной Европы. М., 1975, с. 281—282.

Rinkinio sudarytoja A. L. Choroškevič knygos pratarmėje pastebi, kad Polocko miestas ir Polocko kunigaikštystė gana anksti, jau XIV a. pabaigoje, įėjo į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių sudėtį ir todėl dauguma skelbiamų dokumentų, liečiančių Polocko vidaus reikalus, išėjo iš Lietuvos didžiųjų kunigaikščių kanceliarijos. Feodalinės Lietuvos istorijoje Polockas vaidino svarbų vaidmenį. Norvegų filologo Ch. Stango, tyrinėjusio Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kanceliarinę kalbą, teigimu, ši kalba klostėsi polockiečių liaudies (ne bažnytinės) kalbos pagrindu. Skelbiami polockiečių dokumentai, siūsti daugiausia į Rygą, gali pasitarnauti kalbos studijoms. Tais dokumentais rėmėsi Ch. Stangas.

Svarbiausia, žinoma, ne filologinė dokumentų reikšmė, o tai, kad jie — ūkio ir politinės istorijos šaltinis. Iki XVI a. Polockas buvo svarbiausias Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės prekybos miestas. Per jį Dauguva vyko prekyba su Ryga ir per ją — su užsieniu. Iš Polocko siūsti arba Lietuvos didžiųjų kunigaikščių Polockui duoti raštai yra pagrindinis šaltinis XIV, XV a. prekybos istorijai. Tokio šaltinio neturi stambiausi Lietuvos miestai Vilnius ir Kaunas, todėl apie jų ūkinį gyvenimą minimu laikotarpiu tyrinėtojai mažai ką gali pasakyti.

Rinkinyje publikuojami 325 dokumentai, iš jų 172 originalai, pradedant seniausiais (XIII a.) dokumentais ir baigiant 1511 metais. Tokią chronologiją nulėmė tai, kad nuo XVI a. prasidėjo naujas Polocko istorijos etapas: jo reikšmė mažėja, iškyla Vitebskas. Dokumentai surinkti iš įvairių archyvų, kai kurie seniau skelbti šiuo metu jau sunkiai besurandamuose leidiniuose; 110 aktų skelbiama pirmą kartą. Dauguma aktų rašyta rusiškai, 22 — vokiškai, 7 — lotyniškai ir 4 — lenkiškai. Nerusiškų tekstų duodami dabartiniai rusiški vertimai. Tyrinėtojiui, mokančiam Lietuvos Didžiojo Kunigaikštystėj vartotą rusų kalbą, kurios pagrindu susiklostė baltarusių ir ukrainiečių literatūrinės kalbos, visi dokumentai lengvai suprantami ir galimi panaudoti, ypač rašant miestų istoriją.

Tarp publikuojamų dokumentų svarbią vietą užima Polocko prekybinės sutartys su Ryga. Pirmasis rinkinio dokumentas, datuojamas 1263 m., yra Girdenio raštas rygiečiams ir Livonijos ordino magistrui tuo pačiu reikalu. Prekybos sutartis Polockas sudarydavo savarankiškai, tačiau, prasidėjus kunigaikščių nesutarimams dėl valdžios, sutartis tvirtindavo didieji kunigaikščiai. Dauguma skelbiamų didžiųjų kunigaikščių aktų yra Vytauto.

Rusiški originalūs tekstai, stengiantis išsaugoti jų autentiškumą, skelbiami senaisiais, dabar jau nebevertiniais rašmenimis ir tuo pasitarnaujama filologijai. Tik reikia apgailestauti dėl prastokos ofsetinės spaudos. Pasitaiko nutrupėjusių arba neryškiai atspausėtų raidžių, tarpai tarp jų nevienodi, todėl sunku skirti žodžius. Tekstai lotyniškais raidėmis išspausdinti kur kas geriau.

Naudotis šia originalia ir kruopščiai paruošta publikacija būtų parankiau, jeigu ji turėtų ir dalykinę rodyklę.

Juozas Jurginis

Культурные связи народов Восточной Европы в XVI в. Проблемы взаимоотношений Польши, России, Украины, Белоруссии и Литвы в эпоху Возрождения, под ред. акад. Б. А. Рыбакова. «Наука». Москва, 1976, 360 с., 3350 экз.

Šis straipsnių rinkinys (jį sudaro 24 straipsniai) — ketvirtoji TSRS ir LLR istorikų komisijos organizuojamų mokslinių konferencijų medžiagos publikacija¹. 1973 m. spalio mėnesį Leningrade vykusioje konferencijoje buvo aptartos Lenkijos, Rusijos, Baltarusijos, Ukrainos ir Lietuvos kultūrinių ryšių Renesanso epochoje problemos. Nors knygos pavadinime nurodytas XVI a., chronologija platesnė — apima XV—XVII a., t. y. Renesanso epochą plačiąja prasme. Tuo laikotarpiu minėti kraštai buvo susiję glaudžiais politiniais, ideologiniais bei kultūriniais ryšiais tarpusavyje, taip pat su renesansine Europos kultūra.

Dauguma straipsnių tiesiogiai ar netiesiogiai skirti aptariamo regiono tautų visuomeniniams-kultūriniais ryšiams tirti. A. Rogovas („Pagrindiniai Rusijos ir Lenkijos kultūrinių ryšių vystymosi Renesanso epochoje savitumai“) nagrinėja Rusijos ir Lenkijos kultūrinius ryšius XV a. pabaigoje—XVI a., akcentuodamas jų specifiką. Autoriaus nuomone, tai buvę skirtingo išsivystymo pakopų kultūrų — dar viduramžiškos Rusijos ir jau beveik renesansinės Lenkijos — ryšiai. Abipusį domėjimąsi kaimyninės valstybės kultūra nulėmė to meto tarptautinė politinė situacija Rytų Europoje — dalis rytų slavų žemių įėjo į Lenkijos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau — LDK) sudėtį.

A. Rogovas rašo apie renesanso kultūros užuomazgas Lenkijoje XV a. pabaigoje, o I. Zarembskio pranešimo („Ankstyvasis humanizmas Lenkijoje XV a.“) pagrindinė tezė neigia istoriografijoje įsigalėjusį teiginį, kad ankstyvojo humanizmo idėjos Lenkijoje pradėjo plisti tik XV a. pabaigoje. Jis šį procesą nukelia į XV a. pirmąją pusę.

Tarptautinės politinės situacijos Rytų Europoje XV a. pabaigoje—XVII a. įtaką atskirų kraštų kultūros, pirmiausia literatūros, vystymuisi nagrinėja J. Limonovas („Rusiški metraščiai ir lenkų istoriografija XV—XVI a.“), L. Bazylevas („Rusija politinėje XVI a. literatūroje lenkų-lotynų kalbomis“), E. Rusevas („Kūrybiškas lenkų istoriografijos panaudojimas Moldavų bajorų metraščiuose“), B. Floria („XVI a. lenkų šlėktų publicistų Rusijos valstybės ir rusų tautos vertinimas“), J. Grekovas („Idėjinės-politinės tendencijos kai kuriuose XVII a. pradžios literatūros paminkluose (apie Piskariovo metraščio autorių)“), M. Byčkova („Bendrosios tendencijos Rytų Europos valdančiųjų dinastijų kilmės legendose“), S. Šmidtas („Pirmojo Ivano Rūsčiojo laiško kunigaikščiui Kurbskiui adresatai“). Visus minėtus straipsnius vienija bendra mintis — Rusijoje prasidėjusi vals-

¹ Материалы конференции польских и советских историков по проблемам историографии. М., 1969; Становление раннефеодальных славянских государств. Киев, 1972; Польша и Русь. Черты общности и своеобразия в историческом развитии Руси и Польши XII—XIV вв. М., 1974.

tybės centralizacija, teritorinės Lenkijos ir LDK pretenzijos į rytų slavų žemes, pravoslavų ir katalikų bažnyčių konkurencija aštrino politinę situaciją Rytų Europoje, skatino domėjimąsi kaimyninių kraštų praeitimi ir dabartimi. Šis domėjimasis rado atgarsį gausioje įvairaus pobūdžio to meto politinėje literatūroje.

L. Čerepinas („Luominės-atstovaujamosios monarchijos klostymosi Rusijoje XVI a. klausimu“) pateikia politinių Rusijos valstybės institucijų, būdingų feodalinio susiskaldymo laikotarpiui, pasikeitimą, vykstant valstybės centralizacijai. Atskleidžiamos dvi prieštaringos jos tendencijos — luominės-atstovaujamosios monarchijos kūrimasis ir absoliutizmo su despotijos bruožais vystymasis. Abiejų Rusijos politinio vystymosi kryptių šalininkų reformų projektai rėmėsi Rusijos tikrove bei kaimyninių valstybių, tarp jų Lenkijos ir LDK pavyzdžiais.

Su įtempta tarptautine padėtimi susiję ir XV—XVI a. kartografijos darbai. Jiems skirtos B. Rybakovo pranešimo („Rusiški XV—XVI a. Maskovijos žemėlapiai Vakarų Europos kartografijoje“) tezės ir S. Aleksandrovičiaus straipsnis („1611 m. Nesvyžiaus Maskvos planas“). Iš įrašo plane nustatyta, kad šį Maskvos planą nubraižė kartografas Šimonas Jendraševičius Smutanskis (iš kitų šaltinių kol kas nežinomas) 1606—1608 m., būdamas Maskvoje su karaliaus Zigmanto Vazos pasiuntinybe. Piešinys pateko į Mikalojaus Kristupo Radvilos dvarą Nesvyžiuje, kur apie 1611 m. Tomašas Makovskis padarė Maskvos plano graviūrą.

Grožinės literatūros vystymąsi, knygų spausdinimą ir platinimą įvairiuose Rytų Europos kraštuose Renesanso epochoje nagrinėja J. Levanskis („Sena ir nauja lenkų literatūroje“), J. Isajevičius („Ukrainos—Lenkijos ryšiai knygų spausdinimo istorijoje 1574—1648 m.“), E. Nemirovskis („Švaipolto Fiolio Krokuvos leidinių paplitimas Rusijos valstybėje XV—XVII a.“) ir J. Ščiapovas („Polocko Sofijos soboro biblioteka ir Zamoiskių akademijos biblioteka“).

Atskiroms mokslo istorijos problemoms skirti A. Geištoro („Istorijos mokslo teorija Lenkijoje XVI a.) ir V. Grickevičiaus („Gamtamokslių žinių platinimas Baltarusijoje ir Lietuvoje XVI a.“) straipsniai. Bendrų renesanso meninių formų panaudojimas rusų ir lenkų architektūroje aptariamas S. Popadiuko straipsnyje („Bendrų dekoratyvinių formų vystymasis rusų ir lenkų architektūroje XVI—XVII a.“).

J. Tazbiras („Visuomeninės ir teritorinės lenkų reformacijos išplitimo sferos“) aiškina socialines, politines ir kultūrinės reformacijos išgalėjimo atskiruose Lenkijos ir LDK regionuose priežastis. Akcentuodamas reformacinio sąjūdžio pasisekimą tarp Lietuvos feodalų, J. Tazbiras nurodo pirmiausia politinius motyvus — stambiųjų Lietuvos feodalų siekimą išlaikyti valstybinį Lietuvos savarankiškumą.

XVI a. Lietuvos istorijoje neretai vadinamas „aukso amžiumi“, nes tuo laikotarpiu Lietuva labai aktyviai dalyvavo politiniame, visuomeniniame bei kultūriniame Rytų Europos gyvenime. Tuo metu Renesanso idėjų įtakoje įvyko reikšmingiausi poslinkiai Lietuvos kultūroje — sukurti pirmie-

ji lietuvių raštijos paminklai, kodifikuotos lietuvių teisės normos. Šie kultūros reiškiniai savo reikšmingumu darė atitinkamą poveikį visų aptariamojo regiono tautų kultūrai. Todėl neatsitiktinai rinkinyje publikuojami J. Jurginio („Lietuviškos knygos XVI a. — humanizmo idėjų reiškinys“), I. Starostinos („1468 m. Kazimiero teisyno vieta LDK teisėje“), J. Bardacho („Lietuvos statutai — Renesanso epochos teisės paminklai“), G. Golenčenkos („LDK studentai Krokuvos universitete XV—XVI a.“) straipsniai, skirti lietuvių kultūros istorijai.

J. Jurginis sprendžia du aktualius klausimus, susijusius su pirmųjų lietuviškų knygų pasirodymu XVI amžiuje. Paneigdamas istoriografijoje paplitusį aiškinimą, jog pirmosios lietuviškos knygos XVI a. pasirodė ne Lietuvoje, o Prūsijoje todėl, kad jų kūrėjai ir leidėjai protestantai Lietuvoje buvo persekiojami ir turėjo bėgti į Prūsiją, į pirmą vietą iškelia Prūsijos kunigaikščio Albrechto politinius tikslus, globojant lietuvius protestantus ir skatinant juos rašyti bei platinti Lietuvoje knygas lietuvių kalba. Reformacijos platinimas Lietuvoje, ypač Žemaitijoje ir Livonijoje, žadino kunigaikščio Albrechto viltis padaryti tai, ko neįstengė kryžiuočių ordinas — sujungti Prūsiją su Livonija. Tam tikslui ir turėjo pasitarnauti lietuviai protestantai Prūsijoje ir jų knygos. Šitokie kunigaikščio Albrechto siekiai susidūrė su LDK feodalų opozicija, vadovaujama įtakingiausių reformacijos šalininkų Lietuvoje Radvilų, kurie patys siekė evangelikų-reformatų (kalvinistų) religiją padaryti viešpataujančia valstybėje, tačiau jos propagandai pasirinko ne lietuvių, o lenkų kalbą, kaip bendrą visai LDK. Dėl to pirmosios lietuviškos knygos Lietuvoje atsirado tik pačioje XVI a. pabaigoje kartu su kontrreformacijos pradžia ir katalikybės pozicijų stiprinimu. 1599 m. išleista M. Daukšos postilė — stambiausias XVI a. lietuvių kalbos ir literatūros paminklas. Reikalaudamas, kad lietuvių kalba būtų vartojama ne tik bažnyčiose ir mokyklose, bet ir valstybinėse įstaigose, kad ja būtų leidžiami įstatymai, M. Daukša Lietuvoje buvo pirmasis autorius, propagavęs tautinės valstybės idėją. Tuo jis skyrėsi nuo savo pirmtakų kalvinistų, siekusių gyventojų integracijos lenkų kalba, ir nuo hercogo Albrechto bei jo palikuonių siekimų, kad lietuvius valdytų ir teistų vokiečiai tik jų pačių kalba.

I. Starostinos straipsnio („1468 m. Kazimiero teisyno vieta LDK teisėje“) tikslas — atsakyti į klausimą, kokiai teritorijai buvo skirtas 1468 m. Kazimiero teisynas. Tai ne naujas klausimas istorinėje literatūroje, tačiau iki šiol tebesprendžiamas skirtingai. Autorė, išryškindama nuomonių skirtumus, pateikia išsamią istoriografinę apžvalgą. Visapusiškai išanalizavusi Teisyno tekstą, I. Starostina daro išvadą, kad 1468 m. Kazimiero teisynas buvo sritis, skirtas Lietuvai (t. y. Vilniaus ir Trakų vaivadijoms), nors teismų praktikoje jo normos galėjo būti taikytos ir kitose LDK srityse. Savo išvadą autorė argumentuoja santykių tarp sudėtinių LDK dalių XV a. pobūdžiu, Teisyno normų skirtumais nuo teisės normų kitose LDK teritorijose, Teisyno priėmimu sritiniame Lietuvos seime bei vaivadų paminė-

jimu tekste. I. Starostinos tyrinėjimai — reikšmingas įnašas, aiškinant kodifikuotas lietuvių teisės normų — Lietuvos statutų — šaltinius.

J. Bardachas („Lietuvos statutai — Renesanso epochos teisės paminklai“) aiškindamas, kodėl Lietuvos vyriausybė per 60 metų net 3 kartus (1529, 1566, 1588) kodifikavo savo teisės normas, pabrėžia, kad tai buvo išskirtinis reiškinys tuo laikotarpiu, kai išleisti įstatymai galiodavo šimtmečiais. Autoriaus nuomone, tai nulėmė spartūs socialinės struktūros kitimo tempai Lietuvoje ir politinis faktorius — 1569 m. Lenkijos ir Lietuvos unija. Statutai buvo stipri Lietuvos feodalų atrama kovoje dėl valstybinio savarankiškumo išlaikymo. 1566 m. statutas pačiose Liublino unijos išvakarėse užfiksavo nepriklausomos valstybės, susijusios su Lenkija tik bendru valdovu, teisės normų sistemą. Tokia pat tendencija išlaikyta ir 1588 m. III Lietuvos Statute. Kiekvieno statuto parengimo istorija pateikta bendrame teisės normų kodifikacijos proceso, vykusio Vidurio ir Rytų Europoje XVI a., fone. Kaip būdingas Renesanso epochos reiškinys, nurodoma didelė romėnų teisės įtaka kodifikuojamai lietuvių teisei. Vertindamas Lietuvos statutus kaip renesansinės teisės paminklus, J. Bardachas daro išvadą, jog kodifikuotos lietuvių teisės privalumai buvo, matyt, tokie dideli, kad ji dariusi didžiulę įtaką kaimyninių kraštų, tiek susijusių, tiek ir nesusijusių su LDK politiškai, teisei ir teismų praktikai per visą feodalizmo laikotarpį. III Lietuvos Statutas tapo vienu iš šaltinių, kodifikuojant rusų teisę 1649 m. ir ukrainiečių teisę XVIII a. pirmojoje pusėje. Kai kurios jo normos buvo taikomos Lenkijoje šlėktų teismuose XVII a. antrojoje pusėje — XVIII amžiuje.

Apie LDK ryšius su aukštosiomis Europos mokyklomis rašo G. Golenčėnka („LDK studentai Krokuvos universitete XV—XVI a.“). Tik gaila, kad autoriui liko nežinomas ir nepanaudotas prieš dešimtmetį paskelbtas M. Ročkos straipsnis analogiška tema². Todėl G. Golenčėnkos pateikta faktinė medžiaga remiasi tais pačiais šaltiniais ir padarytos išvados iš esmės neįneša nieko naujo į LDK jaunimo studijų užsienio universitetuose tyrimus.

Jūratė Kuzmaitytė

Jerzy Ochmański. Michalon Litwin i jego traktat o zwyczajach tatarów, litwinów i moskwiczinów z połowy XVI wieku. — Kwartalnik historyczny. R. LXXXIII. 1976, Nr. 4, p. 765—783¹.

Michalono (Mykolo) lietuvių vardą tėra paminėjęs jo traktato fragmentų leidėjas. Dar A. Briukneris suabejojo, ar fragmentų autorius buvo

² Ročka M. Lietuvių studentai Krokuvėje ir humanizmo pradžia Lietuvoje (XV a.—XVI a. pradžia). — Literatūra. V., 1966, t. 9, p. 55—84.

¹ Toliau — Ochmański J. Michalon Litwin. . .

lietuvis². M. Liubavskis šią pravarde ar slapyvardį priskyrė Mykolui Tiškevičiui — ukrainiečių kilmės bajorui³. Be I. Jonyno straipsnio (neišleisto ir paskelbto tik po jo mirties)⁴, M. Liubavskio darbas iki šiol buvo viintelė specialiai Michalonui skirta studija. Netenka stebėtis, kad jo nuomonė, nors ir su išlygomis, įsigalėjo literatūroje⁵. Taip pat vargu ar galima sutikti su J. Ochmanskio tvirtinimu, kad J. Jurginis „palaiko Mykolo Tiškevičiaus tezę“⁶. Pirmiausia J. Jurginis čia irgi daro išlygą⁷. O svarbiausia J. Jurginio darbai aiškina ne Michalono asmenį, bet nagrinėja kultūros istorijos reiškinius, ir „Fragmentų“ autorius čia traktuojamas tik kaip istoriografinis faktas⁸. Galima abejoti tiek Mykolo Tiškevičiaus, tiek bet kurio kito asmens autoryste, tačiau toks abejojimas dar nereiškia Mykolo Tiškevičiaus autorystės įrodinėjimo.

* * *

Iš pažiūros įsigalėjusi M. Liubavskio nuomonė toli gražu nebuvo visuotinai pripažinta. Kaip ir J. Ochmanskiui⁹, abejonės kilo ne vienam specialistui.

Aukščiau minėtą apybraižą I. Jonynas brandino kelerius metus. Laiške M. Liubavskiiui išdėstytos pagrindinės jo tezės, nulėmusios tolesnius tyrimus: Michalono lietuvių tautybė ir pasiuntinybė į Krymą¹⁰. Iš M. Liubavskio susirašinėjimo su I. Jonynu aiškėja, kad jis pastarajam buvo atsiuntęs savo ruošiamo skelbti darbo tekstą¹¹. Mykolo Tiškevičiaus auto-

² Brückner A. Polacy a Litwini. Język i literatura. — Kn.: Polska i Litwa w dziejowym stosunku. Warszawa—Lublin—Łódź—Kraków, 1914, p. 360.

³ Любавский М. Кто был Михайло Литвин, написавший в половине XVI в. трактат «О нравах татар, литовцев и москвитян». — Институт истории. «Ученые записки», М., 1929, т. 4. Lietuvišką vertimą žr.: Mykolas Lietuvis. Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius. V., 1966 (toliau — Mykolas Lietuvis), p. 124—133.

⁴ Mykolas Lietuvis, p. 115—123 („Fragmentų“ autorius).

⁵ Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija. Feodalizmo epocha. V., 1957, p. 25; Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija. V., 1968, t. 2, p. 590. Plg. Ochmański J. Michalon Litwin... p. 765—767.

⁶ Ochmański J. Michalon Litvin... p. 782.

⁷ Jurginis J. Renesansas ir humanizmas Lietuvoje. V., 1965, p. 129; „Spėjama (pabraukta aut.) jog tai buvęs valstybės veikėjas diplomatas Mykolas Tiškevičius“.

⁸ Mykolas Lietuvis, p. 9—16; Jurginis J. Istorija ir poezija. V., 1969, p. 45—57.

⁹ Ochmański J. Historia Litwy. Wrocław ir kt., 1967, p. 100.

¹⁰ Lietuvos TSR Mokslų Akademijos biblioteka. Rankraščių skyrius (toliau — MAB), f. 105, b. 545, l. 206—209; «Глубоко уважаемый Матвей Кузмич. Позвольте обратиться к Вам, как своему учителю за советом: в настоящее время я готовлю к печати литовский перевод «Michalonis Lituani. De moribus...» В числе вопросов, которые я желаю выяснить, одним из первых является вопрос о личности самого Michalo Lituani. Мне думается, судя по тексту, что это был литвин, хорошо знавший литовский язык, аристократ, не раз бывавший по дипломатическим поручениям в Москве и Крыму. Чтобы раскрыть, что кроется под псевдонимом «Michalo», мне представляется, нужно проследить, кто ездил в период, приблизительно, от 1540 до 1550 в Крым и Москву... Нужно было бы пориться в Литовской Метрике...» Dėl datos žr. 11 išnaša.

¹¹ Ten pat, l. 102 (M. Liubavskis I. Jonynui 1926.IX.6). 1926.VIII.5 laiške I. Jonynas M. Liubavskiiui rašė, kad VII.19 jis straipsnio tekstą gavo (ten pat, l. 135, 138). Šiame laiške

rystė I. Jonynui atrodė abejotina, ką jis ir išdėstė savo mokytojui¹². Bene įdomiausias yra I. Jonyno laiškas J. Lapo, kuriame bandoma bendraautorystės idėja išspręsti prieštaravimą tarp Mykolo Tiškevičiaus vardo bei jo diplomatinės misijos Kryme ir akivaizdžios „Fragmentų“ autoriaus lietuviybės¹³.

I. Jonyno abejonės nepaveikė M. Liubavskio darbo. Galbūt M. Liubavskis jau nebegalėjo, ar nenorėjo, sustabdyti leidžiamo straipsnio, ką lyg ir sakytų aukščiau minėtas jo laiškas¹⁴. Savo ruožtu ir rengiamame I. Jonyno straipsnyje M. Tiškevičiaus autorystė nebeginčijama¹⁵. Nors ir čia kai kur kalbama apie „Fragmentų“ autoriaus lietuvių tautybę¹⁶, bet tyrimai koncentruojami apie M. Tiškevičiaus asmenį, kaip rodo apie jį renkami šaltiniai¹⁷. Galimas daiktas, tyrinėtojai pakako bendraautorystės koncepcijos; nors tokiu atveju kultų natūralus klausimas, kodėl ji čia neakcentuojama. Šiuos motyvus yra sunkiau paaiškinti, juo labiau, kad I. Jonynas, vis dėlto, delsė straipsnį skelbti, nors apie jo darbą buvo žinoma¹⁸. Veikiausiai jį kankino abejonės, o etiniai sumetimai jam neleido nei dubliuoti savo velionį mokytoją, nei polemizuoti su juo.

Abejota M. Tiškevičiaus asmeniu ne vien I. Jonyno. Jo autorystę negė J. Lapo¹⁹. Tik gaila, kad svarbiausio savo teiginio apie Michalono katalikybę (nors ir paveiktą reformacijos) J. Lapo neišplėtojo, o daugiausia

jis taip pat dėkoja M. Liubavskii už J. Graserio pastabos išrašą. Šio išrašo I. Jonynas prašė 10 išnašoje nurodomame laiške, todėl galime teigti, kad jis buvo rašytas iki 1926 m. rugpjūčio.

¹² Ten pat, l. 63, 64—65; (1926.IX.25): «Ваша очень интересная сама по себе работа не может, по моему мнению, дать окончательного ответа. Дело в том, что автор «Fragmīna», судя по приведенным им латинским словам, имеющим сходство с литовским языком, должен был очень хорошо знать литовский язык... Все это наводит на мысль, что Michalo Lituanus скорее всего был сам природный литвин и то из Жемойти. Ведь Михаил Тышкевич не был почти ничем связан с этнографической Литвою».

¹³ Ten pat, l. 67—70, (1926.IX.23): «Как видно из самого текста, автор «Fragmīna» бывал в Крыме, вероятно, в качестве литовского посла..., в период от 1530 до 1550 г. Многого говорит за то, что таким лицом является Михаил Тышкевич... Однако есть одно возражение: автор «Fragmīna» хорошо знаком с литовским языком. При отсутствии словарей, все выражения мог знать только природный литвин или жемойт (žemaitis), для которого литовский язык является родным. Всего этого нельзя сказать относительно Михаила Тышкевича... является более вероятным предположением, что он написал свой труд совместно с кем-либо иным, или же, что автором является другое лицо. Не прибегая к Литовской Метрике, нельзя установить, какой еще Michalo мог быть в Крыму».

¹⁴ Ten pat, l. 102: «... текст, как я уже писал Вам, будет напечатан в сборнике в честь Д. М. Петрушевского».

¹⁵ Ten pat, b. 47; b. 63, l. 1—5; b. 65, l. 1—13; b. 379, l. 1—76.

¹⁶ Ten pat, b. 63, l. 1; b. 379, l. 3.

¹⁷ Ten pat; b. 65, l. 17—19. Susiklostė toks variantas, kokį matome Mykolo Lietuvio „Fragmentų“ 1966 m. leidime (žr. 4 išn.). Michaloną Lietuvį Mykolu Tiškevičium I. Jonynas apibūdino ir savo pranešime 1948 m. VVU mokslinėje konferencijoje (už informaciją apie I. Jonyno fondą autorius dėkoja dr. V. Merkiui, o apie šią konferenciją akad. J. Jurginiui ir prof. B. Dunduliuui).

¹⁸ Ten pat, b. 545, l. 18.

¹⁹ Plg. O c h m a ņ s k i J. Michalon Litvin. . . , p. 766.

rémėsi prielaida, kad romėnų kilmės teoriją galėjęs propaguoti tik tikras lietuvis²⁰ (ką, žinoma, kiekvienas nesunkiai gali ginčyti). Matyt, jis nenorėjo pažeisti I. Jonyno prioriteto, todėl ieškojo savarankiškų įrodymo būdų ir lietuvybę pakeitė į katalikybę — artimą, bet ne tapačią sąvoką.

Tai kad M. Liubavskio darbas dar neįrodė M. Tiškevičiaus autorystės, pabrėžė ir J. Lebedys, pagrindinę senosios lietuvių literatūros kurso dalį parengęs dar 1948—1950 metais²¹.

Aplinkybės taip susiklostė, kad abejonės liko siaurame rate: kiekvienas minėtų autorių dažnai nė nežinojo apie savo bendraminčius. Prie tokių „individualių bandymų“ priskirtinas ir šios recenzijos autoriaus mėgėjiškas straipsnelis, kuriame irgi prieita prie dar I. Jonynui kilusios bendraautorystės idėjos²². Visos abejonės, kaip jos bebūtų argumentuotos, sprendė tik lengviausiąją ir mažiausiąją problemos dalį, neatsakydamos į klausimą, kas gi buvo Michalonas Lietuvis.

Į šį klausimą atsakė ne pirmus metus vaisingai besidarbuojantis Lietuvos istorijos baruose lenkų mokslininkas J. Ochmanskis, priskirdamas autorystę didžiojo kunigaikščio sekretoriui Vaclovui, Mikalojaus sūnui, iš Maišiagalos²³.

* * *

Jau pasirodę tarybinėje literatūroje atsiliepimai apie J. Ochmansko studiją iš esmės jo tezėms pritaria²⁴. Iš tikrųjų, sunku nepritari ti meistriškai atlikto darbo išvadoms. Visi svarbiausieji traktato faktai interpretuojami gretinant juos su gausiais šaltiniais. Taip detaliam „Fragmentų“ autoriaus lietuviybės dar niekas nebuvo įrodęs²⁵. Labai vertinga lietuvių kalbos paralelių su lotynų kalba analizė, iš kurios aiškėja Michalono interesų sfera²⁶. Visapusiškai apibūdintas Michalono išsilavinimas, o svarbiausia — įvertintos visos būdingos Krymo kelionės smulkmenos²⁷. Faktų logika priveda prie vienintelės galimos dilemos: Mykolas Tiškevičius arba Vaclovas iš Maišiagalos²⁸.

²⁰ L a p o J. 1588 metų Lietuvos Statutas. K., 1936, t. 1, d. 2, p. 333.

²¹ Lietuvių literatūros istorija. V., 1957, t. 1, p. 84; L e b e d y s J. Senoji lietuvių literatūra. V., 1977, p. 4, 31, 32.

²² G u d a v i č i u s E. Ar vien Mykolas Lietuvis? — „Švyturys“, 1972, Nr. 4, p. 14.

²³ O c h m a ņ s k i J. Michalon Litwin. . . , p. 768—779.

²⁴ Б а т у р а Р. К., П а щ у т о В. Т. Культура Великого княжества Литовского. — Вопросы истории, 1977, № 4, с. 115; G e n z e l i s В. Argumentų ir faktų kalba. — Literatūra ir menas, 1977 rugsėjo 17, p. 7; T u m e l i s J. Naujas vardas senosios lietuvių raštijos istorijoje. — „Pergalė“, 1978, Nr. 3, p. 189—190; G a i g a l a i t ė A. Kas buvo Mykolas Lietuvis. — Komunistas, 1978, Nr. 4, p. 67—71; K u z m i c k a s V. Kas buvo Mykolas Lietuvis? — Tarybinis mokytojas, 1977 lapkričio 23, p. 4.

²⁵ Ž r. O c h m a ņ s k i J. Michalon Litwin. . . , p. 768—769.

²⁶ Ten pat, p. 768. Tarp kitko, visi lotyniški žodžiai tikrai turi atitikmenis lietuvių leksikoje. Net ir būdvardžiai „vetus“ galima nurodyti dar M. Mažvydo katekizme vartotą archaizmą: „Vredas wetuschiu alba senu matrischkiu. . .“ (Mažvydas. Seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 metams. K., 1922, p. 37).

²⁷ O c h m a ņ s k i J., Michalon Litwin. . . , 769—773.

²⁸ Ten pat, p. 773, 778—779.

Šis kruopštus paruošiamasis darbas ir leido J. Ochmanskiui padaryti lemiamą žingsnį — išsiveržti iš Mykolo vardo užburto rato. Šaltinių žinios apie Vaclovą Maišiagališkį yra epizodiškos, bet tyrinėtojas, atrodo, sugėbėjo iš jų gauti viską, kas įmanoma. Rusijos aprašymo „Fragmentuose“ sulyginimas su derybų, kuriose dalyvavo Vaclovas, aplinkybėmis pateikia tokius būdingus sutapimus, kuriuos tegali paneigti tik labai jau smulkūs ir visiškai skirtingi nauji šaltiniai²⁹. Taigi Michalono vardas laikytinas arba „Fragmentų“ leidėjo nugirsta pravarde, arba Mikalojaus tėvavardžiu (Mikalionis, Mikelionis — plg. Mikalajūnas)³⁰.

Prikišti studijos autoriui tegalima tik smulkmenas. Pavyzdžiui, vargu ar Michalono „Mindawgus“ laikytinas baltarusiška „Mindaugo“ tartimi³¹. Čia kaip tik išlieka lietuvių tarties „a“, slavų kalbose dėsningai virstantis „o“, ką aiškiai matome Lietuvos metraščių tekstuose³².

Esamomis aplinkybėmis J. Ochmansko teiginį, kad Michalonu Lietuviu identifikuotinas Vaclovas iš Maišiagalos, reikia laikyti įrodytu. Jo darbas tikrai prilygo „adatos ieškojimui šieno kupetoje“ ir pelnytai pavadintinas „tyrinėjimo metodikos triumfu“³³.

* * *

J. Ochmansko studija mažai kam žinomą Vaclovą iš Maišiagalos pakėlė į istorinių asmenų rangą. Naudodamiesi ta proga, nurodysime porą jį mininčių dokumentų. Pirmasis — Žygimanto II (Senojo) lengvatinis raštas, atleidžiantis valdovo chirurgo Jono Forverko namų klypą Vilniuje nuo prievolių (1540 m. gegužės 24 d.). Eschatokole ir priedaše minimas didžiojo kunigaikščio sekretorius, Medininkų laikytojas Vaclovas (1 pav.)³⁴. Tai neabejotinai Vaclovas Mikalionis iš Maišiagalos³⁵. Antrasis

²⁹ Ten pat, p. 774—776.

³⁰ Priesaga „-onis“, nors ir mažiau būdinga rytų aukštaičiams, vis dėlto galima. Pvz.: «... тую ниву перед тым пахал подданы их Чепос Бутриманис...» — Lietuvos TSR centrinis valstybinis istorijos archyvas (toliau — CVIA), f. 1135, ap. 20, b. 787, l. 49—71 (1584 m.: Vilniaus pavietas). Žr. taip pat: Zinkevičius Z. Tėvavardinė asmenvardžių sistema Lietuvoje. — Baltistica. II priedas. V., 1977, p. 153—154. Plg. Vilnijos vietovardžius: Alionys, Miežionys, Verkšionys; Vėliučionys, Vyžulionys. Ši idėja nenauja, tik anksčiau ji nebuvo pagrįsta šaltiniais. Žr.: Biržiška M. Mūsų raštų istorija. K., 1925, d. 1, p. 9. Šio pagrindo stoka ir vertė ja abejojti I. Jonyną, žr. MAB, f. 105, b. 65, l. 11.— Plg., Ochmański J. Michalon Litwin..., p. 782. Už konsultacijas autorius dėkoja filol. k. A. Vanagai.

³¹ Ochmański J. Michalon Litwin..., p. 769.

³² Полное собрание русских летописей. М., 1975, т. 32, с. 26: «Мендог» (Lietuvos ir Žemaičių kronika), 132: „Mindowh“ (Bychovco kronika).

³³ Ochmański J. Michalon Litwin..., p. 782.

³⁴ CVIA, f. 1135, ap. 1, b. 12: „Per manus generosi Venceslai, secretarii nostri, prefecti medicensis, qui id habuit a nobis in commissis.

Ad mandatum sacrae maiestatis regie eiusdemque magnoducalis proprium — Venceslaus secretarius subscripsit“.

³⁵ Wolff J. Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego 1386—1795. Kraków, 1885, p. 264; Ochmański J. Michalon Litwin..., p. 774 (ypač 20 išn.), 778.

dokumentas — Žygimanto II 1528 m. rugsėjo 12 d. Vilniaus vyskupo Jono nutarimo dėl Bistryčios ir Medininkų prepozitūrų patvirtinimas. Čia sekretoriaus Vaclovo piraše nurodoma, kad jis darytas „jo ranka“ (2 pav.)³⁶.

Anno quingentesimo quadragésimo
 Chaele Vafleuic et Martino Chur
 et Prefecti Medicen qui id habuit
 Ad mandatum Sac^{tie} Regie
 eiusdemque Magnoducalis Optium
 Venceslas Secretarius

1 pav. 1540 m. Žygimanto II raštas su Vaclovo Maišiagališkio parašu

Ad mandatum Sac^{me} Regie eiusdemque Magnoducalis
 eiusdemque Magnoducalis
 Transsumptum ex Archivo
 Cancellarie Magnitudinis et concordat ad verbum cum originali
 Venceslas Secretarius Manu propria subscripsit

2 pav. Vaclovo Maišiagališkio parašas 1528 m. Žygimanto II patvirtinimo rašte

³⁶ MAB, f. 6-VKF 137; „Ad mandatum sacratissime regie eiusdemque magnoducalis maiestatis proprium transsumptum ex archiuo cancellarie magnitudatus et concordat ad verbum cum originali. Venceslaus secretarius manv propria subscripsit“.

Abiejų dokumentų prierašų rašysena skiriasi nuo teksto rašysenos, abiejų prierašų rašysena tokia pati. Vadinasi:

- 1) Yra Vaclovo iš Maišiagalos autografa.
- 2) 1540 m. jis turėjo Medininkų laikytojo urėdą.
- 3) Bent epizodiškai jis jau 1528 m. dirbo didžiojo kunigaikščio raštinėje (1528 m. dokumento koroboracijoje minimas Albertas Goštautas)³⁷.

Edvardas Gudavičius

Sergiusz Mikulicz. Kłajpeda w polityce europejskiej 1918—1939. — Książka i wiedza. Warszawa, 1976, 352 p., 2500 + 350 egz.

Nešeniai Lietuvos istorijos tyrinėjimus Lenkijos Liaudies Respublikoje papildė naujas darbas. Nagrinėjamoje knygoje yra autoriaus žodis, šeši skyriai, pabaiga, priedai (12 dokumentų Klaipėdos klausimu, bibliografija, pavardžių rodyklė).

Savo žodyje autorius pabrėžia tarptautinį Klaipėdos klausimo pobūdį, jo sprendimo aspektus, tuo pagrįsdamas veikalo pavadinimą.

Pirmajame skyriuje („Nuo istorijos aušros iki Versalio taikos sutarties“) peržvelgiamas Klaipėdos vystymasis nuo XIII a. iki Pirmojo pasaulinio karo, Klaipėdos uostas apibūdinamas kaip „...patogiausias prie Baltijos jūros“ (p. 18). Tai autoriui padėjo atsakyti į klausimą, kodėl tiek daug šalių (Vokietija, Lenkija, Lietuva, Tarybų Sąjunga, Anglija, Prancūzija) domėjosi Klaipėdos valstybine priklausomybe. Šiame skyriuje daugiausia vietos skiriama tam klausimui Paryžiaus taikos konferencijoje, nušviečiamos suinteresuotų valstybių pozicijos. Plačiausiai analizuojamas Lenkijos požiūris, jos veikimo programa: kategoriškai pasisakydami prieš Klaipėdos perdavimą Vokietijai, iš dalies sutikdami su „Laisvojo Klaipėdos miesto“ sukūrimu, Lenkijos politiniai vadovai siekė Klaipėdą įjungti į Lietuvos sudėtį, bet tik tada, kai ji užmegs glaudžius ryšius su Lenkija. Iki tol — stiprinti Prancūzijos įtaką. Lietuvos ir Lenkijos suartėjimas, jų nuomone, padėtų „siaurą“ Klaipėdos užnugarį paversti „plačiu“, nukreiptų Nemuno aukštupio mišką, Ukrainos žemės ūkio produktus į vakarus per Klaipėdą. Autorius atkreipia dėmesį į politines problemas, kurias turėjo išspręsti pastarasis variantas: Vokietijos įtakos sumažėjimas, Lenkijos įtakos Baltijos pakraščiuose išsaugojimas, antrasis Lenkijai saugus ir patogus išėjimas į Baltijos jūrą.

Antrajame skyriuje, pavadintame „Territoire de Memel“ — 1920—1923“ („Klaipėdos kraštas — 1920—1923“), nušviečiami Prancūzijos kondominiumo metai Klaipėdoje. Skyriaus pagrindą sudaro Antantės šalių, vietinių Klaipėdos krašto gyventojų grupių, Lietuvos, Lenkijos ir Vokietijos interesų analizė. Autorius atskleidžia tokį vaizdą: oficialiai Klaipėdos kraštas priklausomas nuo Ambasadorių konferencijos, faktiškai — tik nuo Prancūzijos. Vokietija stiprina savo įtaką, Klaipėdos krašto prekybiniai

³⁷ Plg. Ochmański J. Michalon Litwin. . . , p. 774.

sluoksniai — už „laisvojo miesto“ sukūrimą. Už ryšius su Vokietija — įtakinga, stipri partija — „Vokiečių-lietuvių heimatbundas“; neįgyvendinus tokio varianto — savarankiška Klaipėda kurios nors didžiosios valstybės ar Tautų Sąjungos globoje, bet ne Lenkijos ir ne Lietuvos sudėtyje, jei pastaroji suartėtų su Lenkija. Lietuva, kovodama už Klaipėdos prijungimą, stengiasi palaužti vietinių gyventojų grupių priešišką nusistatymą.

Daugiausia vietos autorius skiria Lenkijos politikai. Ją trumpai galima apibūdinti taip: 1. Ir toliau laikomasi ankstesnio nusistatymo — prijungti Klaipėdą prie Lietuvos tik su ta sąlyga, kad Lietuva būtų artimai susijusi su Lenkija. 2. Iki jų santykių suregulavimo trukdyti ir neleisti spręsti klausimo Lietuvos naudai. Iškilus kitam sprendimo variantui, daryti laikinus sprendimus, kad, pasikeitus Lietuvos ir Lenkijos santykiams, būtų galima juos keisti. 3. Pasiiekti, kad tarptautinėse institucijose ekonominiai Lenkijos interesai būtų pripažinti svarbiausiais bet kokio Klaipėdos statuso sąlygomis. 4. Kuo ilgiau išlaikyti Klaipėdą Prancūzijos žinioje, nes tai Lenkijai sudarė patogiausias sąlygas savo padėčiai Klaipėdoje stiprinti.

Trečiajame skyriuje („Klaipėdos inkorporacija į Lietuvos sudėtį“) autorius aprašo „sukilimo“ Klaipėdos krašte organizavimą ir jo eigą. Neatitrukdamas nuo pagrindinės veikalo minties, autorius plačiai nagrinėja didžiųjų valstybių požiūrį į Klaipėdos įvykius, pabrėžia Prancūzijos nerūžtingumą, Anglijos pritarimą Lietuvos veiksmams. Mėginama aiškinti Vokietijos vaidmenį Klaipėdos įvykiuose, Lenkijos politinių sferų žygius, siekiant užkirsti kelią vienašališkiems Lietuvos veiksmams. Šiame skyriuje pabrėžiama, kad Lietuvos laimėjimas Klaipėdoje buvo didelis Prancūzijos, o ypač Lenkijos pralaimėjimas, kad Lenkija Klaipėdoje patyrė didžiausių nuostolių, neteko vilties turėti antrą išėjimą į Baltijos jūrą.

Ketvirtajame skyriuje („Klaipėda — veiksnys Europos diplomatijoje“) liečiama daugelį esminių klausimų: Klaipėdos prijungimo prie Lietuvos įteisinimas; Lenkijos vadovų pastangos gauti kuo daugiau naudos iš susidariusios padėties; Anglijos ir Prancūzijos politika konvencijos pagrindų kūrimo ir Lenkijos veiksmų atžvilgiu; pasiruošimas Lietuvos ir Lenkijos deryboms Kopenhagoje 1925 m. ir netgi tų problemų atspindžiai abiejų šalių vidaus gyvenime.

Šiame skyriuje parodoma, kaip Lenkijos diplomatai už Lenkijos interesų pažeidimą Klaipėdoje stengėsi išspręsti savo naudai daugelį klausimų: išgauti Lenkijos rytinės sienos pagal Rygos taikos sutartį pripažinimą Vakarų valstybėse, likviduoti Rytų Galicijos problemą, padalyti neutraliąją zoną tarp Lietuvos ir Lenkijos nauja demarkacine linija, pagal ją nustatyti abiejų šalių valstybinę sieną, paliekant Lenkijai Vilnių, išreikalauti, kad Lietuva tai pripažintų ir pan. Veikale nušviestos Lenkijos diplomatų pastangos paveikti Klaipėdos konvencijos sudarytojus ir įtraukti į ją Lenkijos reikalavimus: suteikti jai laisvą priėjimą prie Klaipėdos, laisvą tranzitą per Lietuvą, išskirti specialią zoną Klaipėdos uoste, suteikti jos atstovui vietą uosto taryboje, priversti Lietuvą garantuoti, jog ji vykdys konvenciją (p. 118). Konvencijos autoriai, atsižvelgdami į tai, kad TSRS

ir Vokietija taip pat galėjo pareikšti identiškus reikalavimus, taip pat į tai, kad Lietuvos delegacija kategoriškai pasisakė prieš išimtis Lenkijai ir galėjo nepriimti tokios konvencijos, į Lenkijos pretenzijas neatsižvelgė. Jos interesus tam tikru mastu garantavo nuostatai dėl Nemuno internacionalizavimo ir leidimo juo plukdyti mišką. Veikale pabrėžiamas skirtumas tarp Ambasadorių konferencijos 1923 m. vasario 16 d. nutarimo ir Klaipėdos konvencijos. Pastaroji vertinama kaip didelis lietuvių diplomatinės laimėjimas.

Ketvirtajame skyriuje autorius skaitytoją įveda į diplomatinės užkulisius, kur matyti, kaip Lenkijos politikai suserimo dėl Lietuvos vyriausybės siekimo pasinaudoti Lenkijos susidomėjimu Klaipėdos uostu ir atnaujinti Vilniaus problemą. Susirūpinę Lenkijos diplomatai atkakliai reikalavo didžiųjų valstybių pareiškimo, jog Vilniaus klausimas galutinai išspręstas 1923 m. kovo 15 d. Ambasadorių konferencijos nutarimu ir negali būti daugiau svarstomas. Matyti jų nusivylimas, žygiams nepasisėkus. Pabrėžiama mintis, kad Lietuvą palaikė Anglija, kurios pasiūlymu buvo sudaryta N. Devio komisija. Anglija gynė Lietuvą nuo Lenkijos skundų, jog Lietuva nevykdysianti konvencijos nuostatų. Kartu ji atsisakė dalyvauti bendrame didžiųjų valstybių pareiškime dėl Lietuvos projekto atnaujinti Vilniaus klausimą. Anglijos atstovas pirmasis, kur kas anksčiau negu kiti, pasirašė Klaipėdos konvenciją. Verta dėmesio paskelbta Lenkijos archyvų medžiaga apie pasiruošimą Lietuvos ir Lenkijos deryboms Kopenhagoje, neoficialias V. Petruolio derybas su Lenkijos vyriausybės atstovais.

Penktajame skyriuje („Klaipėda — Lietuvos respublikos dalis“) nušviečiami politiniai ir ekonominiai Lietuvos sunkumai Klaipėdoje. Visas dėmesys skiriamas Lietuvos vyriausybės bei jos atstovų Klaipėdoje ir vietos vokiečių, taip pat Lietuvos ir Vokietijos santykiams. Bandoma nubrėžti Lietuvos ir Vokietijos santykių vystymosi kreivę: iki 1935 m. Klaipėdos krašto seimelio rinkimų Lietuvos vyriausybės „griežto kurso“ politika, atkaklios pastangos organiškai įjungti Klaipėdą į Lietuvos sudėtį, atviras priešinimasis Vokietijos užmačioms. Aukščiausias įtampos taškas — E. Noi-mano ir T. Zaso bei jų bendrininkų teismo procesas. Rinkimai parodė, kad nebylus Vokietijos taikstymasis su Klaipėdos priklausymu Lietuvai baigėsi, prasidėjo jos suvereniteto apribojimas, aspiracijų žlugimas. 1938 m. pabaiga — Lietuvos kapituliacijos pradžia.

Lietuvos santykių su Vokietija raida gyvai domėjosi Lenkijos politiniai sluoksniai, tikėdamiesi, kad Lietuvos ir Vokietijos santykių blogėjimas sumažins įtampą tarp Lietuvos ir Lenkijos. Jų nuomone, Lietuvos visuomenė turėjo įsisąmoninti, kokia pavojinga Lietuvai Vokietija ir kokie bus kovos dėl Klaipėdos rezultatai. Tą domėjimąsi autorius atskleidžia vienu ryškiu faktu: numatoma Lietuvoje kurti visuomeninei organizacijai („Klaipėdai remti draugija“), turėjusiai tapti antivokiškos propagandos centru Lietuvoje, Lenkijos užsienio reikalų ministerija per Lenkijos konsulatą Karaliaučiuje buvo paskyrusi 300 Amerikos dolerių (p. 188).

Lemtingiems 1939 m. Klaipėdos krašto istorijos įvykiams skirtas pasakutinis, šeštasis veikalas skyrius („Klaipėda 1939 metų kovo mėnesį“). Čia nušviečiamas hitlerinės Vokietijos ruošimasis Klaipėdos aneksijai. Toks fonas ypač išryškina Lietuvos vadovų posūkį suartėjimo su Lenkija kryptimi (p. 238—239), bet, kaip pažymi autorius, Lenkijos užsienio politikos klaidos ketvirtajame dešimtmetyje neleido staigiai jos pakeisti, ypač Lietuvos atžvilgiu (p. 239—240). Remiantis Vokietijos Demokratinės Respublikos archyvine medžiaga, smulkiai nušviečiamas J. Urbšio susitikimas su J. Ribentropu 1939 m. kovo 20 dieną. Autorius pažymi, kad, hitlerinei Vokietijai spaudžiant, buvo sušvelnintas Lietuvos vyriausybės komunikatas apie derybų eigą, kad suižulėję hitlerininkai išpėjo Lietuvos vyriausybę nemėginti sudominti Klaipėdos klausimu užsienio valstybių vyriausybių ir apskritai viešosios pasaulio nuomonės. Kreipdamiesi į didžiųjų Europos valstybių vyriausybes, Lietuvos diplomatai prašydavo neprasitarti Vokietijos atstovams, jog kreipėsi Klaipėdos reikalu.

Šeštajame skyriuje apibūdinta didžiųjų Europos valstybių pozicija tuo lemtingu lietuvių tautai momentu. Prancūzijos vyriausybė nereagavo į J. Šaulio (pasiuntinio Varšuvoje) ir E. Turausko (pasiuntinio Prahoje) demaršą Prancūzijos ambasadoje Varšuvoje. Apsilankymo metu Lietuvos atstovai neslėpė, kad jų vyriausybė tikisi Prancūzijos ir Anglijos pagalbos: jei jos sulauktų, Lietuva visomis jėgomis gintų savo nepriklausomybę.

Į tolygų demaršą Anglijos ambasadoje Varšuvoje E. Halifaksas pranešė ambasadoriui, jog teks taikytis su Vokietijos prievarta Klaipėdai (p. 261—262). Vėliau Anglijos parlamente vyriausybės vadovai pažymėjo, kad Anglijos vyriausybė Pabaltijo valstybių atžvilgiu neturinti jokių išipareigojimų. Autorius taip pat konstatuoja, kad, be užuojautos, Lenkija nesuteikė Lietuvai jokios paramos, nors Klaipėdos užgrobimas sukėlė jai didelį nerimą: buvo aišku, kad sekanti hitlerinės Vokietijos auka bus Dancigas ir „koridorius“ (p. 256).

Šiame skyriuje išdėstoma, kokių vertybių neteko Lietuva, netekdama Klaipėdos, aprašoma Vokietijos įvestas režimas, ekonominės gyvenimo sąlygos, nušviečiami tolesni Lietuvos santykiai su Vokietija. Ekonominė sutartis vertinama teigiamai. Skyrius baigiamas išvada, jog Klaipėda buvo langelis hitlerinės Vokietijos agresijai į rytus.

Mūsų nuomone, autoriui labiausiai pasisekė ketvirtasis ir šeštasis skyriai. Juose iškeltos problemos nagrinėjamos, remiantis iki šiol istorijos moksle nenaudota gausia Lenkijos archyvų medžiaga. Penktajame skyriuje autorius neranda nieko teigiamo Klaipėdos gyvenime, esant jai Lietuvos sudėtyje. Ekonominę Klaipėdos padėtį nušviečia, remdamasis Klaipėdos Prekybos ir pramonės rūmų perdėm neigiama 1928 m. pažyma. Tuo būdu skyriuje visai neatsispindi tai, kas pasiekta Klaipėdoje 1923—1938 metais. Autoriaus nenuseklumas ypač išryškėja šeštajame skyriuje, kur jis, kalbėdamas apie Klaipėdos atplėšimą nuo Lietuvos, išskaičiuoja, ko Lietuva neteko kartu su Klaipėdos kraštu.

Didžiausias autoriui, kaip mokslininkui, priekaištas — dažnai akivaizdi ikikarinės Lenkijos istoriografijos koncepcijų įtaka.

Autorius neįsigilino į lietuvių mokslininkų darbus, kurie moksliškai įrodo, kad Klaipėdos kraštas yra lietuvių žemė¹. Jis teigia, jog Klaipėda buvusi įkurta senos kuršių gyvenvietės vietoje (lyg kuršiai nebūtų artima lietuviams gentis), jog nuo XIII a. čia vyko vokiečių ir lietuvių kolonizacija, tik su geroka lietuvių persvara (p. 11). Stengdamiesi pagrįsti pangermanizmo idėjas ir revanšistinę Vokietijos imperializmo politiką Klaipėdos krašto atžvilgiu panašių teiginių nuo 1921 m. laikėsi ir kai kurie Vokietijos mokslininkai. Tokių teiginių laikėsi ir hitlerinės Vokietijos ideologai, juos kartoja Vokietijos Federatyvinės Respublikos revanšistai.

Ne visuomet priimtinas autoriaus požiūris į Vokietijos įtaką Lietuvos valdančiosioms sferoms. Antai jis teigia, kad vykstant Lietuvos ir Lenkijos deryboms Kopenhagoje ir Luganoje 1925 m., Lietuvoje stipriai veikė provokiškos orientacijos opozicija, kuri sužlugdė derybas (p. 142). Autorius įvade pažymi, kad jis giliau neanalizuoja nei sudėtingų Lietuvos ir Vokietijos, nei Lietuvos ir Lenkijos santykių (p. 8). Aišku, tai nėra jo tyrinėjimų objektas, bet reiktų turėti prieš akis tų santykių visumą, o kartais ir detales, ypač, kad Klaipėdos klausimas dažnai su jais neatskiriamai susijęs. Tuomet autorius nekartotų senų koncepcijų apie Vokietijos įtaką, o matytų, kad Lietuvos atsisakymas politinių, ekonominių, kultūrinių santykių su Lenkija buvo lietuvių tautos kovos dėl Vilniaus forma, kad bet kokių santykių su Lenkija užmezgimas jai reišktų Vilniaus išsižadėjimą. Antra vertus, tai buvo Lietuvos buržuazijos ginklas prieš stipresnę Lenkijos buržuazijos konkurenciją, vyriausybės apsaugojimas nuo Lenkijos kišimosi į Lietuvos vidaus reikalus. Kopenhagos ir Luganos deryboms nereikėjo jokios Vokietijos įtakos ir kurstymo. Lietuvių tautos masės derybose išžiūrėjo pavojų nacionalinei nepriklausomybei ir lengvai pasidavė politinių buržuazinių partijų įtakai, aktyviai dalyvavo protesto mitinguose, siuntė protesto rezoliucijas laikraščių redakcijoms, ministrų kabinetui. Prieš susitarimą su Lenkija pasisakė Lietuvos Komunistų partija. Visuomenės nuotaikų veikiamas, netgi įsipareigojęs Lenkijai tuometinis ministras pirmininkas V. Petrulis neišdrįso peržengti ribų. Juo labiau iki susitarimo nepriėjo jį pakeitęs L. Bistras. Toks požiūris paaiškintų ne vieną autoriaus neatsakytą klausimą. Antai p. 61, neatsižvelgiant į istorinę tikrovę, vienpusiškai nušviečiama Lenkijos politinių sferų politika, kaip siekimas normalių kaimyniškų santykių, o Lietuvos — sistemingas bet kokių santykių su Lenkija ignoravimas, neigiamos situacijos sudarymas. Daug gilesnę prasmę turėjo Lietuvos pastangos neprileisti Lenkijos prie Klaipėdos, negu aiškinama p. 145. Tai ne vien, kaip rašoma knygoje, „macochistinė“ kovos dėl Vilniaus forma.

¹ Tautavičius A. Klaipėdos pilis. — Kn.: Lietuvos pilys. V., 1963; Lietuvos TSR Archeologijos atlasas. V., 1977, t. 3. Priedai — 9 schema.

Didelių abejonių kelia dažnai kartojamas teiginys, kad didžiosios Europos valstybės Klaipėdai skyrė ne per daug dėmesio, kad jos, ypač Prancūzija, neturėjo konkrečios programos Klaipėdos klausimu ir pan. (p. 42, 45, 57, 66, 67). Lietuvių tarybiniai istorikai R. Žiugžda, K. Navickas² įrodė, kad Klaipėdai iš pat pradžių buvo skirtas aiškus vaidmuo imperialistinių šalių politikoje. Jį nulėmė Vakarų imperialistų organizuota intervencija ir pilietinis karas Tarybų šalyje. 1919 m. Lietuvoje vyko kova dėl Tarybų valdžios, ir apskritai imperialistinės valstybės nenorėjo lietuvių tautai pripažinti teisės sukurti savarankišką valstybę. Klaipėdos kraštas, atskyrus jį nuo Vokietijos, 99-uoju Versalio taikos sutarties straipsniu buvo pavestas didžiųjų valstybių — nugalėtojų žiniai. Minėti istorikai įrodė, kad Prancūzija siekė sudaryti sąlygas Lenkijai, savo svarbiausiai sąjungininkei Rytų Europoje, naudotis Klaipėdos uostu pervežti karinėms medžiagoms, reikalingoms karui su Tarybų Rusija, o prireikus ir su Vokietija. Ta pačia proga, tenka pažymėti, kad autorius, rašydamas apie Lenkijos siekimą įsitvirtinti Klaipėdoje, ypač pabrėžia ekonominius interesus. Jis visai nemini tarybinių istorikų akcentuojamo Lenkijos ir Prancūzijos militaristų siekimo gabenti per Klaipėdą strategines medžiagas, vaidinusio ne mažiau svarbų vaidmenį negu ekonominiai motyvai. Kaip tik tas momentas darosi labai aiškus, prisiminus „koridoriaus“ ir Gdanko padėtį.

Nepakankamai nušviesta Lenkijos pozicija 1939 m., hitlerinei Vokietijai atplėšus nuo Lietuvos Klaipėdą. Autorius teigia, kad Lenkijos parama tuo metu buvo tik seime pareikšta užuojauta Lietuvai (p. 257). Tuo tarpu Lenkijos LR archyvinė medžiaga rodo, kad 1939 m. pavasarį Lietuvos ir Lenkijos santykiai labai pagerėjo. Yra išlikusi Lenkijos ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro J. Beko 1939 m. balandžio 17 d. instrukcija Lenkijos atstovui Kaune F. Charvatui, kurioje jam pavedama pareikšti Lietuvos užsienio reikalų ministrui ir prezidentui, kad Lenkijos vyriausybė trokšta veiksmingiausiai padėti lietuvių tautai išsaugoti valstybinę nepriklausomybę³. Balandžio 18 d., papildant instrukciją, pabrėžta, jog, kalbant su minėtais asmenimis, reikia pažymėti, kad Lenkijos vyriausybė „... neturi jokio tikslo įtraukti Lietuvą į kokią nors politinę kombinaciją“ ir Lietuvos vyriausybė turi pati nuspręsti, kokiomis aplinkybėmis jai bus pageidautina Lenkijos pagalba⁴. Lenkijos vyriausybės deklaracija Lietuvos užsienio reikalų ministrui J. Urbšui buvo įteikta balandžio 18 dieną.

Taigi Lenkijos vyriausybės deklaracija — ne užuojauta Lietuvai sunkiu metu, o konkretus žingsnis, turėjęs jai suteikti didesnio tikrumo ir pasitikėjimo.

Knygoje gausu smulkesnių diskutuotinių, nepakankamai ar visai nepagrįstų teiginių.

² Žiugžda R. Po diplomatijos skraiste. V., 1973; Navickas K. TSRS vaidmuo ginant Lietuvą nuo imperialistinės agresijos 1920—1940 metais. V., 1966.

³ Archiwum Akt Nowych (toliau — AAN), Ministerstwo Spraw Zagranicznych (toliau — MSZ), t. 6122, l. 28.

⁴ Ten pat, l. 30.

P. 47 autorius rašo, kad 1921 m. gegužės 30 d. heimatbundininkų susirinkime pasakytose kalbose buvo teigiama, jog Lenkija Klaipėdoje įsigijo banką, namų bei kitokio nekilnojamo turto, ir tuos faktus vadina melagingais. Tuo tarpu iš Lenkijos konsulato Klaipėdoje archyvinės medžiagos matyti, kad Klaipėdoje Lenkijai neoficialiai priklausė akcinė bendrovė „Terra“, sudaryta Lietuvos piliečių vardu, 1400 m² žemės sklypas, gyvenamas 4 butų namas Ziuderhuk (Süderhuck) gatvėje Nr. 6/7 (prie Danės), trys mediniai sandėliai, kuriuos nuomojo „Lietūkis“ anglims sukrauti. Visą Lenkijai priklausantį turtą tvarkė stambus miško pirklys N. Naftalis⁵.

Lenkijos užsienio reikalų ministerijos archyvinė medžiaga liudija, kad Lenkijos vyriausybė buvo suinteresuota įsigyti nuosavybę dar 1920 m. ir vėliau⁶. 1921 m. kovo mėnesį Lenkijos užsienio reikalų ministerijos atstovui Klaipėdoje buvo įteiktas įgaliojimas pirkti nekilnojamą turtą. Nutarta kuriame nors banke atidaryti einamąją sąskaitą, kad būtų galima atlikti pirkimo transakcijas, nelaukiant Varšuvos sutikimo⁷.

Nekilnojamojo turto įsigijimas praktiškai reiškė Lenkijos mėginimą įsitvirtinti Klaipėdoje.

Autorius, nors ir labai daug tam skiria dėmesio, taip ir neatsako į klausimą, koks buvo Vokietijos vaidmuo 1923 m., prijungiant Klaipėdą prie Lietuvos. Jo nuomone, Vokietijai buvę naudingiau atsikratyti Prancūzijos protektorato ir Klaipėdą pavesti mažai ir silpnai Lietuvai, su kuria ateityje nebūsią sunku susidoroti. Tuo vadovaudamasi, Vokietija padėjusi Lietuvai (p. 83). Tačiau toks principinis teiginys neparemtas dokumentine medžiaga. Knygoje išdėstyti 1919—1939 m. Lenkijos politinių veikėjų S. Aškenazio, J. Lukasevičiaus, V. Velhorskio, reakcingų istorikų Z. Budeckio, V. Pobug-Malinovskio teiginiai, taip pat nepagrįsti faktais. Norėdamas sustiprinti savo nuomonę, autorius pateikia ir to meto vokiečių publicistų spėliojimus. Tačiau nuomonė, kuri remiasi kitų nuomonėmis, ir nepagrįsta faktais bei dokumentais, taip ir neįrodo Vokietijos pozicijos.

Recenzijoje pažymėti trūkumai, deja, nekelia veikalo mokslinio lygio. Jie rodo, kad autorius nevienodai giliai pažvelgė į klausimų esmę ir dažnai nuslydo paviršiumi. Reikėtų didesnės atsakomybės, rašant apie kitų tautų, ypač kaimyninių, praeitį.

Tačiau, apskritai, knygoje skaitytojas ras daug naujos vertingos archyvinės medžiagos, platų požiūrį į nagrinėjamą problemą. Vertingi knygos priedai.

Regina Žepkaitė

⁵ AAN, Konsulat RP w Kłajpedzie, t. 10, l. 93, 99.

⁶ ANN, MSZ, t. 6138, l. 61, 63, 72.

⁷ Ten pat, l. 68—69.

Materiały do dziejów ziemi sejneńskiej, t. 2, Państwowe Wydawnictwo Naukowe. Warszawa, 1975, 483 p., 1400+80 egz. (Białostockie Towarzystwo Naukowe)

Prieš kurį laiką paskelbtas Bialystoko Mokslo draugijos Jotvingių kompleksinės ekspedicijos darbų pirmasis tomas, skirtas Seinų žemės istorijai¹. Jis išėjo kaip pirmasis tos draugijos darbų tomas. Knygos redaktorius varšuvietis archeologas, entuziastingas mokslinių leidinių organizatorius Ježis Antonevičius. Redakcijos žodyje rašoma, kad Seinų žemės terminas nėra istorinis, o tik nusakantis teritoriją, apimančią tuometinę apskritį². Pirmojo tomo straipsniai skirti ūkio, politikos, kultūros istorijos ir dialektologijos klausimams³.

Antrasis tomas išėjo Bialystoko Mokslo draugijos darbų 22-uoju numeriu. Jį redagavo Bialystoko muziejaus direktorius Janas Jaskanis. Leidinyje nagrinėjami įvairūs Seinų regiono istorijos klausimai. Plačiausia studija skirta liaudies verslams, medžiaginei kultūrai ir papročiams tyrinėti. Pasigendama pirmojo tomo redakcijos žodyje pažadėto straipsnio apie lenkų—lietuvių kontaktus, formuojantis nacionaliniam judėjimui (mat, Seinai XX a. pradžioje buvo vienas lietuvių kultūrinio gyvenimo židinių). Apimamas laikotarpis nuo XVI a. iki pastarųjų dešimtmečių.

A. Vendzakis studijos „Seinų ežeryno miesteliai, jų istorija, raida ir erdvinės prielaidos“ (p. 9—71) įvade rašo, kad jo darbas yra kuklus indėlis į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijos miestų istorijos tyrinėjimus. Keturių miestelių (Beržnikų, Krasnopolio, Punsko ir Seinų) istorijos nagrinėjamos tokiais laikotarpiais: 1) Žečpospolitos, 2) šimtmečių sandūros (XVIII a. pabaiga—XIX a. pradžia), 3) Lenkijos Karalystės. Ypač daug dėmesio skiriama išaiškinti priežastims, lėmusioms miestelių augimą ir stagnaciją. Metas būtų ir mūsų respublikos istorikams pradėti mokslinius Lietuvos miestelių kilmės, ūkinės, kultūrinės ir demografinės raidos tyrinėjimus. Kol kas šioje srityje dirba tik architektai, tyrinėjantys miestelių urbanistikos raidą. Mūsų urbanistikos istorijos tyrinėtojų (M. Kleino, A. Miškinio) darbus A. Vendzakis žino ir jais naudojasi.

Stambiausia šio rinkinio pozicija yra Varšuvos universiteto docento dr. M. Pokropeko studija „Seinų žemė etnografiniu atžvilgiu“ (p. 73—250). Įžangoje autorius nurodo Seinų žemės vietą lenkų—lietuvių—baltarusių etniniuose arealuose, apžvelgia lenkų ir rusų XIX—XX a. tyrinėjimus. Čia

¹ *Materiały do dziejów ziemi sejneńskiej*. Białystok, 1963.

² Per 1975 m. administracinę reformą Seinų apskritis panaikinta ir įjungta į Suvalkų vaivadiją.

³ *Višnevskis J.* Seinų apskrities apgyvendinimo istorija XV—XIX a., *Herbstas S.* Seinų miesto erdvinės schemas analizė, *Zdancevičius T.* Seinų apskrities tarinės apgyvendinimo procesų fone, *Pšypkovskis T.* Francisėkas Balsevičius ir Seinų bibliotekos XVIII a. grafino ekslibriso kilmė, *Vežchovskis M.* Seinų mokyklos auklėtinio Simono Konarskio veiklos ir jo revoliucinių pažiūrų apibūdinimas, *Kalabinskis S.* Suvalkų gubernijos, ypač Seinų žemės, valstiečių kova 1905—1907 m. revoliucijoje, *Losovskis P.* Seinų žemės valstybinės priklausomybės klausimas 1918—1920 m.

vertėjo paminėti ir keletą lietuvių autorių pozicijų⁴. Įžangos pabaigoje liečiami Seinų krašto etniniai pakitimai XIX—XX amžiuje. Pateikiama XIX—XX a. sandūros Seinų aps. gyventojų etninės sudėties lentelė (1) pagal valsčius, tačiau nenurodomas šaltinis, kuriuo remiantis ji sudaryta. Kaip nurodoma darbe, tyrinėti etninės gyventojų diferenciacijos įtaką atskiriems kultūros reiškiniams atsisakyta dėl dviejų priežasčių: 1) tiek lenkai, tiek lietuviai priklausė vienai religijai, tai nulėmė kalendorinių, šeimos ir visuomeninių papročių bendrumą, 2) abi etninės grupės priklausė tai pačiai valstybei ir tam pačiam administraciniam vienetui, buvo veikiamos tos pačios ūkinės politikos (p. 79). Tačiau, aprašant atskirus kultūros elementus, etninių savitumų parodyti nevengta.

M. Pokropekas nagrinėja šias Seinų žemės liaudies kultūros sritis: žemdirbystę, gyvulininkystę, statybą, gyvenamųjų namų interjerą, šeimą, jos papročius ir apeigas. Autorius 1966—1968 m. ekspedicijose užfiksavo ir vėliau apibendrino medžiagą apie pasirinktas tradicinės kultūros sritis, jų likimą šiame šimtetyje. Darbas naudingas jau vien dėl to, kad užfiksuoti tokie dalykai, kurie iš greitai kintančio liaudies gyvenimo gali visai išnykti. Pravers šis darbas lenkų, lietuvių, net rusų ir vokiečių liaudies kultūros istorijos tyrinėtojams, nes šio rajono kultūros formavime dalyvavo ir minėtų tautų atstovai, čia kryžiuosi įvairios kultūrinės srovės.

Žemdirbystei skirtame skyriuje rašoma apie žemėvaldą, Valakų reformą, valstiečių prievoles dvarui feodalizmo laikotarpiu, apibūdinama tri-laukė žemdirbystės sistema. Daugialaukė sistema vyraujančia pasidarė XIX—XX a. sandūroje. Tuo pačiu metu žagrę pakeitė plūgas, pintines akėčias mediniais dantimis — rėminės geležiniais dantimis. Aprašomi arimo ir akėjimo būdai. Pateikiama dabartinių (1968 m.) pasėlių struktūra bendrai apskrityje ir atskirai keturiuose kaimuose. Apie senesnius laikus tikslesnių duomenų neturėta. Nagrinėjamas žieminių ir vasarinių javų sėjos laikas, pateikiami to laiko liaudiniai nusakymai. Liečiami apsirūpinimo sėkliniais javais, sėjimo, augalų apsaugos bei gero būsimo derliaus garantavimo būdai. Jų, kaip teigia autorius, būta trejopų: maginių, religinių ir racionaliųjų. Arimo, sėjos, derliaus nuėmimo technikoje per paskutiniuosius penkiasdešimt metų įvyko didelių pakeitimų. Nuo javų kirtimo kalvių darbo (vėliau fabriku) dantiniais pjautuvais XX a. pradžioje pradėta pereiti prie dalgių, o paskutiniaisiais metais imta pjauti arkliais ar traktoriais traukiamomis kertamosiomis. Greta įrankių, darbo būdų aprašomi ir atitinkamų darbų papročiai. Arimo įrankiai išnagrinėti de-

⁴ Apie Užnemunės dzūkus, kurių pietinė dalis įeina į Seinų apskritį, rašė J. Radziukynas. Dzūki. — Wisła (Warszawa), t. 14, 1900. Vertimas: Radziukynas J. Dzūkai. — Dirva—Žinynas (Shenandoach, Pa.), 1904 balandis. Šiame vertime neįdėtas Užnemunės dzūkų paplitimo žemėlapis ir (dėl vietos stokos) paskutinė pastraipėlė apie krosniečių vyrų drabužius. Pirmoji šios apybraižos pusė su J. Paransevičiaus prieraišu apie autorių ir jo tyrinėjimus paskelbta: Dzūkai. — Aušra (Seinai), 1974, Nr. 2. Iš naujesnės literatūros minėtini: Milius V. Punkskiečių vestuvių papročiai. — Kn.: Liaudies kūryba. V., 1969, t. 1; Stoskeliūnas J. Mūsų kaimų architektūra. — Aušra (Seinai), 1973, Nr. 19.

taliai, o kai kurie derliaus nuėmimo įrankiai (dalgiai, jų aštrinimo prietaisėliai, grėbliai) tik paminimi, apie jų konstrukcijas neužsimenama.

Skyriuje apie gyvulininkystę taip pat akivaizdūs šį šimtmetį įvykę pakitimai. Ji vystėsi prekinio ūkio linkme. Tiek XIX, tiek XX a. auginta tie patys gyvuliai, tik šių amžių sandūroje jaučiai pakeisti arkliais. Kito ir gyvulių (karvių, arklių, avių, kiaulių) veislės. Trilaukės sistemos laikotarpiu gyvuliai buvo ganomi bendrai pūdymuose, ganyklose, tarpumiškėse ir miškuose. Tuo tikslu iš kaimo bežemių buvo samdomas skerdziaus. Jam padėdavo po nustatytą dienų skaičių piemenys — šeimininkų vaikai, o jei jų nebūdavo — samdyti piemenys, kartais iš Seinų gyventojų daugiavaikių šeimų. Šienaujama būdavo du kartus per metus — apie Petrinės ir vėlyvą vasarą. Atolą sukraudavo ant medinio pagrindo į kūgius ir palikdavo, parsiveždavo žiemą rogėmis. Nuo XX a. pradžios karves, avis ir arklius pradėta ganyti individualiai. Senas ir dabar dar naudojamas prietaisas šieniui ir šiaudams į tvartus nešioti yra rezginės („rezginia“). Neužmiršta ir liaudies veterinarija, gyvulių pardavimo bei pirkimo papročiai.

Dabartinė Seinų krašto sodybų išvaizda ir formos susidarė XIX a. pabaigoje — XX a. pradžioje, t. y. skirstantis į vienkiemius. Dalis sodybų liko senojoje kaimavietėje, tik centrinėje ir šiaurinėje dalyje visos sodybos buvo iškeltos į vienkiemius. Čia pastatai būdavo sustatomi apie ke-turkampį kiemą. Sodyboje paprastai būdavo 4—5 skirtingos paskirties pastatai.

Išplanavimo atžvilgiu Seinų krašto valstiečių gyvenamieji namai įvairūs. Išskiriami keli jų tipai. Seniausio tipo namas susideda iš dviejų patalpų — priemenės ir pirkios. Tobulesniu laikomas namas iš trijų patalpų — pirkios, priemenės ir kamaros. Tolesnėje raidoje kamara tampa švaria gyvenamąja patalpa, o ankstesnioji pirkia naudojama kaip virtuvė. Tuomet kamara kartais atitverčiama priemenėje. Atskirą grupę sudaro dvi-galiai simetriški namai, kurių viduryje yra dvi priemenės (seniau viena), o abiejose jų pusėse — po tris ar keturias patalpas. Įdomu, kad šio krašto miesteliuose buvo namų su didžiuoju kaminu viduryje, į kurį būdavo suvedami gretimų patalpų krosnių dūmtraukiai. Gaila, kad studijos autorius nesiėmė aiškinti šių namų atsiradimo Seinų krašte. Juk tokio tipo namai buvo paplitę Vakarų, Centrinėje Europoje ir Rytų Pabaltijo vakarinėse teritorijose. Vieną gyvenamojo namo tipą autorius sąlyginai pavadino lietuvišku. Tai trijų dalių namas su priemene bei virtuve viduryje ir abiejose jų pusėse esančiomis gyvenamosiomis bei podėlinėmis patalpomis. Vertėjo nurodyti šio tipo namo ir atskirų jo patalpų vietinius pavadinimus. Labiausiai paplitęs asimetriškas namas su kvadratinio vidaus padalijimu ir centre esančia apšildymo sistema.

P. 147—148 rašoma apie įdomų Seinų krašto statybos reiškinių — keleto ūkinių trobesių raištatymą U raidės forma po vienu stogu. Autorius daro teisingą prielaidą, kad tai ne vienkiemių laikotarpio reiškiny, o išlikusi senesnių gyvenviečių forma. Tačiau jo aprašytos sodybos pavyzdys iš Oškinių kaimo laikytinas išimtimi. Tai Vinco Pajaujio sodyba. Šių eilučių au-

toriu 1968 m., renkant etnografinę medžiagą Seinų krašte, teko būti minėtoje sodyboje ir taip pat atkreipti dėmesį į šios sodybos ūkinių pastatų kompleksą. Savininko teigimu, seniau tie pastatai stovėję atskirai. Jo seneliui pripirkus žemės ir ėmus auginti daugiau gyvulių, jie buvę sujungti priestatais, uždedant naują bendrą stogą, mat, norėta padidinti patalpų skaičių. Tai liudytų ir tvartų dalis, kurios sienos padarytos iš molio, bei tarpinės patalpos tarp svirno ir tvartų plano konfiguracija, nebūdinga senajai kaimo statybai. Taigi šiuo atveju pastatų sujungimas po vienu stogu laikytinas XIX a. antrosios pusės ūkio intensyvėjimo rezultatu.

Kur kas vienodesni Seinų krašto ūkiniai trobesiai. Klojimas simetriškas: viduryje yra grendymas, o abiejose jo pusėse — šalinės. Jo yra keletas atmainų. Įdomiausi, autoriaus nuomone, kluonai su peludėmis, pristatytomis užpakaliniame fasade, ties grendymu. Tokie pastatai paplitę lietuvių gyvenamoje teritorijoje. Galima pridurti, kad tokių klojimų buvo ir Alytaus, Lazdijų bei Varėnos rajonuose.

Dažniausiai pasitaiko vienos patalpos svirnų su įėjimu galiniame fasade ir priesvirniu, paremtu dviem stulpais. Yra ir su durimis šoniniame fasade; jie vienos ar dviejų patalpų.

Toliau nagrinėjama statybinių medžiagų įgijimo ir apdorojimo būdai, sienų sujungimas kampuose ir sienos viduryje, pamatai, durų staktos, langų rėmai, stogo konstrukcijos, šiaudinio bei skiedrinio stogo klojimas, puošyba, sienų apkalimas lentomis. Tų dalykų aprašymas rodo autoriaus akylumą, sugebėjimą išskirti senuosius ir vėlesnius statybos būdus. Seinų aps. šiaurinėje dalyje trūko medžio statybinės medžiagos, tačiau buvo tam reikalui tinkamo molio. Dėl to jau XIX a. pradėta statyti ūkinius pastatus molio sienomis. (Tokiomis sienomis ūkinių trobesių yra ir Lazdijų raj. kaimuose).

Rašant apie architektūrą, kartais reikėtų ir matmenų. Pavyzdžiui, p. 173 minima, kad senosios dvisluoksnės durys buvusios žemesnės ir platesnės, o filinginės — siauresnės ir aukštesnės. Skaitytojas, nematęs tokių durų, negali tiksliau įsivaizduoti jų dydžio.

Neužmiršo autorius ir statybos papročius: pamatinio rentinio padėjimo, vainiko iškėlimo ir įkurtuvių.

Skyrius „Namo vidus“ pradedamas apšildymo ir maisto gaminimo įrengimų (mūrio, viryklos, duonkepės ir šildomosios krosnies, kamino) nagrinėjimu. Toliau aptariami baldai: stalas, suolai, lovos, miegamieji suolai, lopšiai, skrynios, kuparai, indaujos, rankšluostinės. Užsimenama ir apie jų kūrėjus — amatininkus sentikius rusus, vokiečius, žydus; kai kuriuos paprastesnius baldus pasidarydavo patys valstiečiai. Duodama įvairios paskirties medinių, molinių ir pintinių rakandų apžvalga. Tiek apie baldus, tiek apie rakandus rašoma kaip apie interjero dalis, nurodoma jų laikymo vieta, funkcijos, apibūdinamos formos, tačiau detaliau jie neanalizuojami. Skyrius apie interjerą baigiamas patalpų funkcijų, puošybos pakitimų dabartiniu metu apžvalga.

Taip pat nagrinėjama šeima, jos papročiai ir apeigos. Šiame krašte nuo seno egzistavo dviejų, trijų kartų mažoji šeima. Pagal valstybinę ir tradicinę teisę naujos valstiečių šeimos sukūrimas buvo kartu ir naujo ūkinio vieneto sudarymas. Tai buvo atliekama dviem būdais: 1) atiduodant vienam iš vaikų visą ūkį arba jį padalijant vaikams, 2) išmokėjus vaikams pinigais, ūkiniu inventorium bei gyvuliais. Naują šeimą kuriant, ypač dukteriai vyrą parenkant, didelės įtakos turėdavo tėvai. Ieškota partnerio (-ės) iš panašaus pasiturimumo ūkio. Susipažįstama per darbus, jų pabaigtuves, pasilinksminimus, giminių vestuves. Toliau rašoma apie vedybinį amžių. Įdomūs autoriaus pastebėjimai apie moralines ir kitas besituokiančiųjų savybes, į kurias atsižvelgdavo tiek jie patys, tiek jų tėvai, tiek kaimo gyventojai, apie užkurio, marčios adaptaciją naujoje vietoje. Dabar partnerio (-ės) pasirinkimas priklauso grynai besituokiančiųjų kompetencijai, tėvai — tik patarėjai. Rečiau naudojamosi ir piršlio paslaugomis; seniau jis buvo būtinas vestuvių personažas net ir tuomet, kai vaikas ir mergina jau būdavo susipažinę. Aprašoma buitinė pasirengimo jungtuvėms pusė, kiti veikėjai (pajauiniai, sročia), jų funkcijos, jungtuvių dienos apeigos, valgiai ir gėrimai, sugrąžtai ir atgrąžtai. Neužmirštas ir išūnijimo paprotys, pasitaikęs bevaikėse šeimose. Kartais reikėtų didesnio detalumo, pvz., p. 220 minimas orkestras, tačiau nenurodyta jo sudėtis.

Iš kitų šeimos papročių nagrinėjama vaiko gimimas, krikštynos, vaikų auklėjimas, laidotuvės. Skyrius baigiamas mintimi apie šeimos papročių siaurėjimą dabartiniu metu.

Kaip aukščiau minėta, autorius kartais nurodo ir etninius liaudies kultūros savitumus. Rašoma, kad lietuvių apgyventame Žagarų kaime rugiapjūtės pabaigtuvių vainikas būdavo pinamas iš varpų. Palaikius keletą dienų namuose, jis nunešamas į klojimą ir numetamas tarp pėdų (p. 109). Remiantis A. Polujanskio 1854 m. išleistu darbu „Lenkijos Karalystės miškų aprašymas“, pabrėžiama jog lietuviai valstiečiai labai mėgdavo arklus (p. 119). P. 223 minimas lietuvių vestuvių jaunosios piršliui meziniais papuoštas rankšluostis su įrašu „Piršlys melagis“ (pirmasis žodis nurašytas klaidingai).

Z. Filipovičius straipsnyje „Seinų mokyklos XIX a. pirmojoje pusėje, nuosavų leidinių duomenimis“, remdamasis 11 jų pačių mokslo metų pabaigos progomis išleistų leidinių, ankstesniais tyrinėjimais ir archyvine medžiaga (p. 251—280), nagrinėja vaivadijos mokyklos (1825—1830), apygardos mokyklos (1833—1835) ir gimnazijos (1835—1839) veiklą. Liečiama minėtų mokyklų organizacinės sistemos raida, mokinių skaičiaus dinamika, mokytojų sudėtis, apibūdinami bibliotekos fondai ir mokyimo priemonės, mokyklų vidaus tvarką. Pabaigoje pateikiami Seinų mokyklų keturių auklėtinių — revoliucionieriaus S. Konarskio (gim. Dapkiškiuose, dab. Alytaus raj.), 1863 m. sukilėlių C. Akordo (Accord) ir K. Bžozovskio, botanikos profesoriaus J. Aleksandrovičiaus — veiklos bruožai.

J. Šumskis straipsnyje „Iš 1864 m. valstiečių reformos istorijos Seinų krašte“ (p. 281—297) rašo apie reformos eigą ir rezultatus.

Z. Tomčonek straipsnis pavadintas „Seinų krašto valstiečių pasipriešinimas kelių taisymo prievolei 1935 m., remiantis teismo medžiaga“ (p. 299—306). Tai stichinis valstiečių pasipriešinimas Lenkijos sanacinei valdžiai. Bruzdėjimas buvo ekonominio pobūdžio, nukreiptas prieš per didelį valstiečių apkrovimą prievolėmis. Tiesioginė judėjimo priežastis — kelių taisymo prievolės padidinimas. Valstiečiai atsisakydavo vykdyti šią prievolę, gražindavo į valsčių prievolių pranešimo lapelius, kaimų susirinkimuose buvo agituojama prieš kelių taisymą. Skelbiami 5 dokumentai — apskrities komendantūros bei policijos pranešimai apie šį bruzdėjimą.

M. Kolenda straipsnyje „Slaptasis mokymas Antrojo pasaulinio karo metais Seinų krašte“ (p. 307—332) pažymi, kad 1939 m. mokslas prasidėjo beveik visose Seinų krašto mokyklose. Trūko mokytojų. Kai kurie jų buvo mobilizuoti, kiti nespėjo grįžti iš atostogų. Tų pat metų rugsėjo 13 d. Seinus okupavo hitlerinė kariuomenė. Mokyklos buvo uždarytos. Mokytojai ėmė slapta mokyti vaikus namuose ar savo butuose. Mokoma buvo ir po to, kai 1940 m. balandžio 7 d. okupantai dalį mokytojų areštavo ir išvežė į koncentracijos stovyklas. Rašoma apie mokymo priemones, metodus.

Straipsnyje pateikiama žinių apie lietuviškas mokyklas. Iki 1939 m. spalio 12 d. Seinų krašte veikė apie 17 lietuviškų mokyklų. Punske dirbo trys lietuviai mokytojai, kitur — po vieną. Mokytojais buvo studentai ir gimnazijų vyresniųjų klasių mokiniai. Vėliau jos buvo uždarytos, o jų patalpas užėmė kariuomenė ir karinė administracija. Vietos gyventojai kreipėsi į Suvalkų mokyklų, krašto tarėjus, Gumbinės krašto valdytoją, tačiau atsakymas buvo neigiamas. Vaikus mokė patys tėvai. Tik nedaugelis vaikų, perėję sieną, mokėsi Lietuvoje (p. 317—318).

J. Kovalčyko ir V. Monkevičiaus straipsnis „Hitlerinių okupantų teroras Seinų krašte“ (p. 333—374) parašytas remiantis archyvine ir skelbta medžiaga. Seinus hitlerininkai priskyrė Rytprūsiams. Pirmiausia okupantai iš šios teritorijos pradėjo iškeldinti žydus, paskui lietuvius ir rusus. Dalį žydų Lietuvos vyriausybė priėmė į savo teritoriją; hitlerininkai, atėmę turtą, juos atvarė iki sienos. Lietuvius ir rusus sentikius, vadinamus filiponais (piliponimis), hitlerininkai vertė keltis į Lietuvą. Po to imta iškeldinti lenkų valstiečius. Iškeltųjų ūkiai buvo perduodami vokiečiams kolonistams. Beveik iš kiekvieno kaimo po keletą žmonių buvo išvežta į priverčiamuosius darbus Vokietijoje. Keletas šimtų lenkų inteligentų uždaryta į koncentracijos stovyklas. 1939—1944 m. hitlerininkai sunaikino 446 Seinų krašto žmones. Sudeginta kaimų. Gyventojams buvo uždėtos grūdų, mėsos ir kitokios duoklės. Okupantų teroras sukėlė gyventojų pasipriešinimą. Kovėsi pogrindinės veiklos grupės, partizanų būriai. Straipsnio gale pateikiamas Seinų apskrityje 1939—1944 m. nužudytų asmenų abėcėlinis sąrašas, jame nurodyta pavardė, vardas, amžius, užsi-

ėmimas, gyvenamoji vieta, kur ir kada nužudytas. Tarp jų yra ir lietuviškų pavardžių.

H. Majeckis straipsnyje „Liaudies valdžios pirmieji metai Seinijoje (1944—1947)“ (p. 375—391), pažymi, kad tais metais Seinai ir jų apylinkės priklausė Suvalkų apskrčiai. Pirmieji liaudies valdžios organai Seinuose buvo sukurti 1944 m. liepos mėnesį, baigti sudaryti tų pačių metų lapkritį. 1944 m. gruodžio mėnesį Lenkų darbininkų partijos organai buvo įsteigti Seinuose, Gibuose ir Krasnopolyje. Kartu vyko žemės reforma. Seinų apskrities teritorijoje buvo 14 dvarų: penki jų paversti valstybiniais ūkiais, kitų žemė išdalyta valstiečiams. Liaudies valdžia buvo kuriamai vykstant aštriai politinei kovai.

I. Ivaneco straipsnio „Sentikiai ir jų kultūros tradicijos Seinijoje“ (p. 393—429) pradžioje pateikiami duomenys apie sentikių bendruomenių susidarymą Rusijoje, apie jų skilimą į dvi šakas — kuniginius ir bekunigius (pajūrinius), jų atvykimą XVIII a. į Seinų kraštą. Autorius pažymi, kad vietos sentikių kalba būdinga rusų Pskovo šnektų grupei (Velikije Lukų apygardai). Nagrinėjama seiniškių sentikių tarpusavio, religiniai santykiai (jie priklausė feodosijiečių sutarimui), caro valdžios prievartinės pastangos palenkti juos į pravoslavybę. Ši politika buvo pakeista tik po 1863 m. sukilimo. Pirmojo pasaulinio karo metais sentikiai buvo priversti evakuotis į Rusiją. 1941 m. kovo mėnesį, hitlerininkų spaudžiami, beveik visi persikėlė į Lietuvą (šiuo metu dauguma persikėlėlių gyvena Klaipėdoje). Po karo tik nedaugelis grįžo į Seinų kraštą.

J. Šyrynska straipsnyje „Seinų krašto pasiekimai per Liaudies Lenkijos trisdešimtmetį“ (p. 431—454) pažymi, kad dauguma šio krašto gyventojų (iš viso 22,4 tūkst.) užsiima žemdirbyste. Nagrinėjama žemdirbystė, miškininkystė, transportas, ryšiai, prekyba, butų ūkis, švietimas, sveikatos apsauga, sportas ir turizmas, tolesnės raidos perspektyvos.

Straipsnių santraukos — rusų ir anglų kalbomis. Leidinys iliustruotas nuotraukomis, ypač gausiai etnografinė studija. Knygos pabaigoje yra pavardžių ir geografinė rodyklės.

Leidinys vertingas ne tik Seinų krašto istorijai nušviesti. Seinų kraštas, esąs etniniame paribyje, teikia duomenų lenkų—lietuvių, iš dalies ir kitų tautų santykių raidai išaiškinti.

Vacys Milius